

Journal of Islamic Law Research

پژوهش‌نامه حقوق اسلامی

Legal Framework for the Promulgation of
Business Regulations in Iran

Authors: Mohammad Sadeqi | Mohammadreza Moradian Nayyeri

Stable URL: <https://doi.org/10.30497/law.2026.250295.4054>

موازن حقوقی انتشار مقررات حاکم بر محیط کسب و کار در ایران

نویسندگان: محمد صادقی | محمدرضا مرادیان نییری

پیوند دائمی: <https://doi.org/10.30497/law.2026.250295.4054>

Copyright 2026 The Author(s).

Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.

This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original published work is properly cited. *Islamic Law Research* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, peer reviewers, and editors are expected to closely observe and uphold.

Legal Framework for the Promulgation of Business Regulations in Iran

Mohammad Sadeqi • PhD in Private Law, Mofid University, Qom, Iran. sadeqi67@gmail.com

Mohammadreza Moradian Nayyeri • PhD Student in Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) mr_moradian@sbu.ac.ir

Abstract

Context & Objective: The promulgation of regulations, functioning in parallel with the promulgation of statutes, constitutes a pivotal element in recognizing and securing the rights of stakeholders within the business environment. Within the Iranian legal system, the enactment of the Law on Continuous Improvement of the Business Environment and its subsequent decrees initiated a formal legal structuring of this domain. However, profound ambiguities persist due to structural and linguistic complexities, the temporal and spatial dispersion of regulations, and the absence of a clear doctrinal articulation regarding the exact nature and consequences of failing to publish regulatory norms. Inadequate or fragmented publication generates severe information asymmetry among market actors, fosters regulatory monopolies that enable corruption, and compromises the fundamental economic rights of citizens who rely on timely access to legal mandates. The primary objective is to elucidate the foundations, specific criteria, and standards of regulatory promulgation governing business activities. Consequently, the inquiry seeks to reconstruct the institutional and normative framework of the Iranian legal system, specifically addressing whether the mandate to publish regulations holds intrinsic legal subjecthood or serves merely as an informational mechanism. Furthermore, it aims to assess the legal sanctions applicable to non-publication or defective publication, evaluating the mechanisms available to compensate stakeholders and enforce state accountability.

Method & Approach: The inquiry employs a doctrinal methodology, navigating a dialectical path positioned precisely at the intersection of economic law and administrative law. A descriptive-analytical approach is utilized, relying extensively on targeted library resources and statutory analysis to unpack the conceptual underpinnings of regulatory dissemination.

Findings: Effective regulatory governance in the business sector necessitates rigorous adherence to five core criteria: meaningful stakeholder participation

through public consultation, comprehensive and accessible information dissemination, timely publication incorporating mandatory implementation grace periods, clear and unambiguous legal drafting devoid of excessive technicality, and a robust regime of diverse, multi-layered sanctions. Under current Iranian legislation, specifically Article 30 of the Law on Continuous Improvement of the Business Environment, a regulation deployed without adhering to the prescribed digital publication standards does not fall under the category of absolute nullity. Instead, it is classified under a state of *'adam-e nofiz* (lack of legal penetration, signifying a suspended state of enforceability and validity that restricts the regulation from binding third parties until statutory publication conditions are retroactively fulfilled). While the normative framework theoretically conditions the enforceability of business rules on their registration in a centralized digital database, substantial discrepancies remain between codified law and executive practice. Institutional weaknesses, fragmented data infrastructure, non-compliance with prescribed consultation periods, and an absence of explicit administrative, civil, or penal sanctions for bureaucratic delays currently restrict the practical efficacy of these transparency mechanisms, leaving the burden of enforcement largely on post-facto judicial interpretation.

Conclusion: The promulgation of economic regulations transcends symbolic administrative formalities; it constitutes an indispensable prerequisite for the substantive validity of legal norms and the realization of market predictability. This necessity is deeply anchored in the broader doctrine of the rule of law and the fundamental Islamic jurisprudential principle of *qobh-e 'eqāb belā bayān* (the repugnance of punishment without prior declaration, dictating that legal obligations cannot be enforced or penalized without prior, clear, and public communication). Although the Iranian legal framework has conceptually advanced by shifting from the traditional monopoly of the official gazette to linking the legal enforceability of business regulations to mandatory registration and public digital dissemination, the system remains nascent in its administrative execution. To bridge the critical gap between normative design and practical application, it is imperative to establish stringent institutional oversight mechanisms, institutionalize proactive stakeholder engagement, enforce specific civil and administrative liability regimes against regulatory bodies for publication delays, and mandate plain-language drafting. Without these structural reforms, the procedural requirement of promulgation risks being reduced to an ineffective administrative ritual, thereby failing to secure economic stability, prevent rent-seeking, and protect the legitimate expectations of market participants.

Keywords: Promulgation of Regulations, Promulgation of Statutes, Regulatory Governance, Business Environment, Rulemaking, Stakeholder Engagement, Public Consultation.

موازن حقوقی انتشار مقررات حاکم بر محیط کسب‌وکار در ایران

محمد صادقی • دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه مفید، قم، ایران.

sadeqi67@gmail.com

محمدرضا مرادیان نیری • دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

mr_moradian@sbu.ac.ir

(نویسنده مسئول)

چکیده

«انتشار مقررات» به موازات «انتشار قوانین» در فرایند وضع و اجرا، از جمله عناصر محوری در شناسایی حقوق ذی‌نفعان به‌شمار می‌آید. در ایران، با تصویب قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار یا مقررات وابسته و مرتبط، گام‌هایی برای صورت‌بندی حقوقی این حوزه برداشته شده است. با این حال، به سبب پیچیدگی‌های ساختاری و زبانی، و پراکندگی مکانی و زمانی مقررات و نیز فقدان تبیین روشن از ماهیت و آثار عدم انتشار، هم‌چنان ابهام‌های جدی در این زمینه باقی است. پژوهش پیش‌رو با روشی توصیفی تحلیلی، از پی دیالکتیکی در میانه حقوق اقتصادی و حقوق اداری، درصدد است که نخست، مبانی، معیارها و ضوابط «انتشار مقررات» در محیط کسب‌وکار را تبیین و بررسی کند و از خلال این بستر تحلیلی، با جست‌وجو در قوانین و مقررات حاکم، به برشماری و بازسازی چارچوب نهادی و هنجاری نظام حقوقی ایران در نسبت با تنظیم‌گری انتشار مقررات نایل شود. سپس، با استناد به مقررات قانونی جاری، ضمانت‌اجراهای عدم انتشار یا انتشار ناقص مقررات را تحلیل کرده تا از رهگذر این مهم که انتشار مقررات منصرف از مقوله‌هایی چون ابلاغ بوده و این مقوله، در فرایند تدوین و تصویب مقررات از ارزش خاصی برخوردار است، نظام حقوقی انتشار مقررات حاکم بر کسب‌وکار در ایران را به وضوح و تمایز ارزیابی نماید.

واژگان کلیدی: انتشار مقررات، انتشار قوانین، تنظیم‌گری، محیط کسب‌وکار، مقررات‌گذاری، مشارکت ذی‌نفعان، نظرخواهی عمومی.

مقدمه

از محورهای قانونی تطبیق و تصدیق قواعد و اصول حقوقی در تنظیم‌گری محیط کسب‌وکار، مقررگذاری و انتشار مقررات مرتبط با کسب‌وکار است. در این مرحله، نظام حقوقی با یک مقوله پیچیده و چندوجهی مواجه می‌شود و حساسیت‌های انتشار مقررات در محیط کسب‌وکار، ضرورت پایبندی به اصول حقوقی را دوچندان می‌کند؛ زیرا عدم انتشار یا انتشار ناپه‌نچار و نابسامان مقررات، به‌خصوص از سه منظر «موقعیت و وقت زمانی»، «محتوا و دقت زبانی» و «شیوه و طریقت مکانی»، نه تنها شکاف و عدم تقارن اطلاعاتی گسترده‌ای میان ذی‌نفعان پدید می‌آورد و به بی‌اطلاعی آن‌ها از حقوق و تکالیف قانونی منجر می‌شود، بلکه به شکست عملیاتی در سطوح مختلف و رانت و فساد برآمده از انحصار مبتنی بر مقررات موضوعه می‌انجامد. به‌نحو خاص در بازارهای مالی-اقتصادی که الزام به ارائه اطلاعات همیشه از سرفصل‌های اصلی مقررات راجع به فعالان و کسب‌وکارهای مرتبط با آن‌هاست (باقری، ۱۳۹۰، ص. ۱۹۹)، دسترسی و انتشار مقررات را باید همسو با الزامات حرفه‌ای ارائه اطلاعات قلمداد کرد که عدم دستیابی به آن چالش‌ها و مصائب گوناگونی از قبیل افزایش هزینه‌های انطباق بنگاه‌ها تا اختلال در فرایندهای اجرایی، اخلاق در رقابت و گمراهی فعالان بازار، تضعیف نظارت نهادی و تقلیل حقوق و منافع قانونی ناشی از عدم دستیابی صحیح به احکام و مقررات را در پی خواهد داشت. این آثار زنجیره‌ای درنهایت، به تضعیف محیط کسب‌وکار و تسلیب حقوق مشروع ذی‌نفعان می‌انجامد.

مقوله انتشار مقررات به‌خصوص مقررات عام‌الشمول، تعیین‌کننده، مهم و خطیر اقتصادی در محیط کسب‌وکار، از حساسیت و ظرافت خاصی برخوردار بوده و مقتضی رعایت اصول و قواعدی مخصوص است تا از بروز نابرابری، ناهماهنگی و ناسازگاری جلوگیری و اطمینان حاصل شود که این مقررات به‌درستی و به‌طور مؤثر ابلاغ و اجرا می‌شود تا بتواند حقوق و منافع مشروع تمام مخاطبان و ذی‌نفعان محیط کسب‌وکار اعم از سرمایه‌گذاران، تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان و نیروی کار را تأمین کند.

تضمین حق دسترسی عادلانه و حق اطلاع به‌موقع ذی‌نفعان از مقررات و همچنین، زمان، زبان و مکان انتشار آن احکام قانونی در محیط کسب‌وکار، ازجمله حقوق بنیادین اقتصادی شهروندان است که تحقق آن، تکالیف و تعهداتی را برای دولت ایجاد می‌کند و مسئولیت‌های تقنینی، اجرایی، قضایی و نظارتی را بر عهده حاکمیت می‌گذارد. این حقوق که ریشه در مبانی‌ای مانند برابری،

شفافیت، پاسخ‌گویی، امنیت و انتظار مشروع دارد و به صورت خاص برآمده از مؤلفه‌های کلان اصل حاکمیت قانون است، نقش اساسی را در تنظیم‌گری محیط کسب و کار ایفا می‌کند.

در این میان، تضمین احقاق مؤثر این حقوق و اتقان نظام انتشار مقررات اقتصادی، مستلزم وجود ضمانت اجراهای مختلف حقوقی است؛ ضمانت اجراهای فراگیر و هماهنگ در سطوح مختلف پیشگیرانه، نظارتی، تنبیهی و جبرانی که هم‌زمان بتواند اهدافی مانند تأمین حقوق شهروندی، تحکیم مسئولیت‌پذیری دولت و تحقق اهداف اقتصادی را تدارک ببیند و از قبل آن، محیط با امنیت و با ثباتی برای کسب و کار فراهم کند.

با عنایت به چهارچوب نظری ارائه‌شده، پرسش‌هایی که برجسته می‌نماید این است که اولاً، «انتشار» در این زمینه دقیقاً به چه معناست و ضوابط اختصاصی انتشار مقررات در محیط کسب و کار کدام است؟ برای مثال، آیا الزام به انتشار مقررات در پایگاه موضوع ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب و کار، حکمی دارای «موضوعیت حقوقی» است که رعایت آن از مقومات اعتبار مقرر به شمار می‌آید یا صرفاً باید آن را ابزار اطلاع‌رسانی و دسترسی به مصوبات تلقی کرد و عدم انتشار را فاقد ضمانت اجرای مؤثر دانست؟ ثانیاً، در صورت عدم انتشار مصوبات مراجع مقررگذار در پایگاه الکترونیک پیش‌بینی‌شده در ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب و کار، چه نتایج و آثاری متوجه احکام و مفاد مصرح در آن مصوبات خواهد شد؟ ثالثاً، در صورت تحقق نقض تکلیف انتشار مقررات، چه سازوکارهای جبرانی و نظارتی برای حمایت از حقوق ذی‌نفعان پیش‌بینی شده است و نظام حقوقی اعم از حقوق اقتصادی، حقوق مسئولیت مدنی یا حقوق اداری در این زمینه چه تدارکی داشته است؟ رابعاً، به تبع، نظام حقوقی ایران چگونه و در چه سطوحی به استقبال موازن و معیارهای مقتضی برای تنظیم‌گری مقوله انتشار مقررات در محیط کسب و کار رفته و چه هنجارهای حقوقی و نهادی را در این خصوص متصور بوده است؟

پیشینه پژوهش: لازم به ذکر است در موضوع خاص این نوشتار، پیشینه پژوهشی قابل اعتنائی به چشم نمی‌خورد. از این حیث، به نظر می‌رسد در دکترین حقوقی ایران که بیشتر بر جنبه‌های شکلی مقررات‌گذاری و تنظیم‌گری حقوقی متمرکز بوده، مسئله «نشر یا انتشار مقررات» عمدتاً مغفول مانده است؛ به خصوص از دریچه حقوق عمومی اقتصادی و در محیط کسب و کار و مقررات اقتصادی که براساس تجربیات قانونی جدیدتر، ضوابط و شرایط تازه‌ای دارد؛ البته در برخی آثار

به صورت پراکنده به ابعادی نزدیک از موضوع اشاره شده است از جمله در مقاله خزایی و طحان نظیف که به بحث محرمانگی قوانین و تعارض آن با اصول حاکمیت قانون و شفافیت می‌پردازد، کتابچه سیاست‌گذاری، پایش و اصلاح نظام مقررہ‌گذاری در محیط کسب‌وکار تألیف بیات و نیز در گزارشی از مرکز مال‌میری در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی که در مقام تحلیل ماده ۳۰ قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار، روند تدریجی توجه قانون‌گذار ایرانی به ثبت و اطلاع‌رسانی مقررات در پایگاه‌های مجازی را پی گرفته است. بالین‌همه، هیچ‌یک از این آثار به طور خاص و منسجم، موضوع انتشار مقررات کسب‌وکار، مبانی و مبادی آن، چگونگی تدارک آن در نظام حقوقی ایران و همچنین، ضمانت اجراهای آن را محور اصلی تحقیق قرار نداده‌اند. بنابراین، این پژوهش تا حد زیادی ماهیت اصطیادی و پیشگام دارد.

روش پژوهش: نوشتار حاضر با روشی توصیفی-تحلیلی و اتکا به منابع کتابخانه‌ای، از دریچه میان‌رشته‌ای حقوق عمومی-حقوق خصوصی و به خصوص حقوق اقتصادی و حقوق اداری، در صدد است تا با نگاهی نظام‌مند به واکاوی ابعاد مسائل فوق و موازین مربوط به آن بپردازد. در تشریح ابعاد حقوقی مربوط به چالش‌ها و پرسش‌های مدنظر، پژوهش پیش رو در سه بخش تنظیم شده است که در آن بدو باید مفهوم و مبانی انتشار، ارزیابی و مؤلفه‌ها یا عناصر دخیل در تمییز مقوله مورد اشاره احصا شود. همچنین، لازم است موضع قوانین، مقررات یا مراجع قانونی در خصوص ضمانت اجراهای عدم انتشار مقررات کسب‌وکار بررسی و ارزیابی و دامنه موضوعی و تکلیفی ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب‌وکار معین شود؛ بحثی که در بخش دوم نوشتار به آن پرداخته شده است. در نهایت، تکالیف نهادی و تدارک قانونی وضع‌شده ناظر به مقوله انتشار مقررات کسب‌وکار در نظام حقوقی ایران بر شماری و بررسی می‌شود. در خاتمه، با جمع‌بندی یافته‌ها، آسیب‌شناسی‌های تقنینی و اجرایی مقتضی ارائه خواهد شد.

۱. مفهوم و مبانی انتشار مقررات قانونی

۱.۱. معنا و مفهوم انتشار قانون و مقررات

در نظام‌های حقوقی مدرن، قوانین و مقررات به منظور تنظیم روابط اجتماعی و تضمین اجرای هنجارهای حقوقی وضع می‌شود. در این چهارچوب، ضرورت دارد که قوانین و مقررات به نحو مؤثری به سمع و نظر شهروندان برسد و آن‌ها از محتوا و مفاد آن اطلاع یابند؛ زیرا آگاهی از

قانون، پیش شرط ضروری التزام به آن است (Bailey, 1941, p. 1059). براین اساس، به سازوکاری که شهروندان را از اراده حقوقی حاکمیت در قالب قوانین و مقررات مطلع می‌سازد، «انتشار» گفته می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ص. ۳۲۰)؛ یعنی فرایندی رسمی، عمومی و الزام‌آور که در آن متن قوانین یا مقررات از طریق مجاری معتبر در اختیار عموم مردم قرار می‌گیرد؛ برخلاف «ابلاغ» که عمدتاً ناظر بر افراد یا مترتب بر سلسله مراتب است و از نحوه تصمیمات فردی و معین دارای مخاطب خاص حکایت می‌کند (فلاح‌زاده، ۱۳۹۶، صص. ۱۲۲-۱۲۵).

انتشار قانون و مقررات به عنوان رکنی بنیادین در تحقق اصل حاکمیت قانون، از جایگاهی اساسی برخوردار است. در قرائت متیقنی از اصل حاکمیت قانون، حکومت موظف است به شیوه‌ای عقلایی تصمیم بگیرد و عمل کند. بدین معنا که اتخاذ و اعمال تصمیمات باید مبتنی بر دلایل و این دلایل نیز باید قانونی باشد (مرکز مالگیری، ۱۳۹۴، ص. ۳۲). به بیان دیگر، درکی حداقلی و کلی از حاکمیت قانون، بر آن تکیه دارد که مقامات عمومی در اعمال صلاحیت‌های خود ملزم به رعایت سلسله مراتب قواعد حقوقی از پیش تعیین شده باشند؛ اعم از قوانین عادی، مقررات اداری و موازن فراملی که در بستر قوانین داخلی لازم‌الاجرا می‌شوند. این الزام که ریشه در اصل قانونمندی و نظریه کرامت انسانی دارد، به معنای انقیاد کامل حاکمیت و تمام دستگاه‌های اجرایی و اداری در برابر موازن اجتماعی، نظامات قانون‌گذاری یا مقررات‌گذاری و قواعد الزامی حقوقی است (هداوند و مشهدی، ۱۳۹۳، صص. ۸۶-۸۹).

سطوح شکلی و ماهوی کلان اصل حاکمیت قانون، از سویی حاوی مؤلفه‌های درونی و ویژگی‌های ذاتی و عرضی برای قوانین است نظیر عمومیت و شمول، دسترس‌پذیری، اعلام عمومی، صراحت و وضوح، قابلیت اجرا، دارا بودن ضمانت اجرا و ناظر به آینده بودن (راسخ، ۱۳۸۵، صص. ۱۵-۳۵) و از سوی دیگر، بر حقوق و اصول دیگری دلالت دارد از جمله حق بر فهم و آگاهی از قانون، اصل شفافیت، اصل تناسب، اصل امنیت حقوقی، اصل قطعیت حقوقی و اصل هماهنگی نظام حقوقی.

بر این بنیاد، می‌توان ضرورت انتشار قانون را به مثابه سنگ بنای تحقق اصل حاکمیت قانون در نظر گرفت؛ زیرا اعمال و اجرای بسیاری از عناصر و اجزای مرتبط با اصل حاکمیت قانون و اصول و حقوق منشعب از آن، چنان که ذکر شد، در گروی انتشار قانون و مقررات به نحوی قطعی و مؤثر

و تحقق کارآمد و کامل این فرایند است. بدین ترتیب روشن می‌شود که انتشار قانون نه تنها یک روند اداری ساده نیست، بلکه بخش جدایی‌ناپذیری از مشروعیت نظام حقوقی و پیش‌نیازی اساسی برای تحقق عملی حاکمیت قانون (در معنای عام خود) محسوب می‌شود (زارعی، ۱۳۹۴، ص. ۳۴).

علاوه بر این، با استناد به مبانی و اصول حقوقی نیز می‌توان به ضرورت و اهمیت انتشار قانون پی برد؛ چه از منظر ایجابی با تکیه بر «حق بر فهم قانون» که شهروندان را مستحق آگاهی کافی از قوانین حاکم می‌داند و دولت را مکلف می‌سازد تا قوانین و مقررات را به زبان قابل فهم و روشن بنویسد و به شیوه‌ای شفاف و از طریق سازوکارهای قابل دسترس و آسان و همچنین، مجاری معتبر در اختیار عموم مردم قرار دهد (خسروی و نوروزی، ۱۳۹۹، صص. ۶۷-۶۹) و چه از منظر سلبی با استناد به «قاعده فقهی-حقوقی قبح عقاب بلا بیان» که به عنوان اصلی مسلم در حقوق به خصوص کیفری، هرگونه اقدام سلبی و تنبیهی را بدون اعلام و انتشار پیشین قانون، ناروا می‌داند و با تأکید بر اصل امنیت قضایی، بر لزوم اطلاع‌رسانی پیشینی قوانین تأکید می‌کند (بهرامی احمدی، ۱۳۹۸، صص. ۲۲۷-۲۳۱).

در تکمیل مبادی حقوقی پیش‌گفته، می‌توان به «حق دسترسی مؤثر به قانون» به مثابه یکی از حق‌های جدید بشری استناد جست (Rice, 2000, p. 20) مگر در مواردی که به جهتی حقوقی و مبتنی بر ضوابط عمومی و قانونی یا ناشی از حریم‌های خصوصی اشخاص، محرمانه یا نهانی شمرده شود و در چهارچوب حاکمیت قانون، منعی حقیقی بر سر راه دسترسی مؤثر شهروندان قرار گرفته باشد. تحقق این اصل نیز خود مستلزم تعیین دو رکن است؛ «انتشار رسمی» و «آگاهی عمومی». اصلی که به صورت توأمان، هم حق شهروندان بر آگاهی از قوانین را تضمین می‌کند و هم دولت را مکلف می‌سازد تا با ایجاد سازوکارهای متناسب، این حق را به نحو مقتضی محقق سازد (Gerard, 2020, p. 556). نظام چندلایه نظارتی و وجود ضمانت اجرای مختلف حقوقی، کیفری و اداری در این زمینه، همراه با برقراری مسئولیت مدنی دولت و نهادهای عمومی در قبال نقض این اصل و حق‌های متناسب با آن، باعث می‌شود که این موارد در سطح نظری و علمی بتوانند به صورت جامع و نظام‌مند تحقق و تضمین یابند.

در عالم فلسفه حقوق و مبانی حقوقی نیز مقوله انتشار قانون از جهاتی مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. لون فولر، آگاهی شهروندان از قوانین را امری ضروری دانسته است و انتشار

قانون را به عنوان یکی از هشت اصل متعلق به «اخلاقیات درونی قانون» برمی شمارد؛ به گونه ای که در فقدان انتشار مناسب، مشروعیت هنجار حقوقی از بین می رود (رحمت‌اللهی و یزدی زاده البرز، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۰). در مقابل، هربرت هارت، هرچند انتشار قانون را عنصر مستقلی در پرتوی «قواعد ثانویه» خود قرار نمی دهد، اما اعلام عمومی و قابلیت دسترسی قوانین را لازمه کارکرد مؤثر «قاعده شناسایی» و شرطی فنی برای ورود هنجارها به نظم حقوقی می شمارد؛ برخلاف فولر که آن را ضرورتی اخلاقی در چهارچوب حقوق طبیعی می پندارد. ژوزف رز نیز در چهارچوب پوزیتیویسم حقوقی به مسئله انتشار قانون پرداخته است. از نگاه او، کارکرد اصلی قانون، قابلیت راهنمایی رفتار شهروندان و هدایت کنش های اجتماعی است و این ضرورت اجتماعی مقتضی آن است که قوانین نه تنها به نحوی مؤثر منتشر شوند، بلکه از سهولت دسترسی، علنی بودن و وضوح مفهومی برخوردار باشند (رز، ۱۳۸۸، ص. ۳۹۶). برخلاف هارت که انتشار را صرفاً یک شرط فرایندی می داند، رز بر جنبه های رهاوردی پیروی از قانون تأکید می کند و معتقد است نظام حقوقی در تحقق اهداف خود ناکام خواهد ماند اگر شهروندان نتوانند محتوای قوانین را درک کنند. جرمی والدرون بر ارتباط میان ابعاد مشروعیت دموکراتیک نظام حقوقی و فرایند انتشار قانون تأکید کرده است و ضرورت حقوقی-سیاسی انتشار قوانین را به عنوان پیش شرطی اساسی برای مشارکت سیاسی شهروندان و حفظ حقوق آنان در نظام حقوقی برجسته می سازد (والدرون، ۱۳۹۷، صص. ۱۳۵-۱۳۷).

نهایت آنکه، در حوزه مقررات اقتصادی و کسب و کار در تبعیت از اصول و موازن حاکم بر انتشار قوانین، انتشار به موقع، صحیح و مؤثر قوانین و مقررات و رعایت حاکمیت قانون نه تنها یک الزام حقوقی، سیاسی، اخلاقی یا فنی محسوب می شود، بلکه شرط ضروری برای تحقق امنیت سرمایه گذاری و شفافیت بازار و تضمین حقوق و آزادی های اقتصادی ذی نفعان است (World Justice Project, 2021, p. 13). لذا مقررات منتشر نشده، انتشار محدود یا انتشار یافته به نحو دیر هنگام، با ایجاد ابهام در چهارچوب حقوقی فعالیت های اقتصادی، به افزایش ریسک معاملات، فرار یا عسر و حرج سرمایه گذاران، رانت و انحصار ناشی از مقررات قانونی، عدم تقارن اطلاعات، افزایش دعاوی و کاهش سلامت و رقابت پذیری محیط کسب و کار می انجامد؛ زیرا بنیان اساسی که بازار و کسب و کارها بر آن استوار است، عدالت توزیعی و تخصیصی در دسترسی کنشگران (اعم از

تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان، مصرف‌کنندگان، مشتریان و کارگران) به اطلاعات یا هزینه‌ها، منافع و عواقب برآمده از آن است (باقری، ۱۳۸۵، صص. ۵۶-۵۷) و چون مقررات نیز طیفی از این مهم شمرده می‌شود، اطلاعات ناکافی، نابرابر، ناقص و نامتقارن به اشخاص اخیرالذکر، این بنیان را تضعیف می‌کند یا از بین می‌برد.

۲.۱. ضوابط قانونی و نهادی انتشار مقررات کسبوکار در ایران

برای برآورد وضعیت حقوقی انتشار مقررات کسبوکار در نظام حقوقی ایران، شناسایی چهارچوب‌ها و سازوکارهای حاکم بر این فرایند ضروری می‌نماید. براین اساس، ابتدا قواعد و قوانین عمومی نظام حقوقی ایران در زمینه انتشار مقررات به صورت کلی مورد شناسایی و بررسی قرار می‌گیرد و سپس، به قواعد و قوانین اختصاصی ناظر بر انتشار مقررات کسبوکار پرداخته خواهد شد.

الف. قواعد و قوانین عمومی ناظر بر انتشار مقررات

به موجب ماده ۱ قانون مدنی، «مصوبات مجلس شورای اسلامی و نتیجه همه‌پرسی پس از طی مراحل قانونی به رئیس‌جمهور ابلاغ می‌شود. رئیس‌جمهور باید ظرف مدت پنج روز آن را امضا و به مجریان ابلاغ نماید و دستور انتشار آن را صادر کند و روزنامه رسمی موظف است ظرف مدت ۷۲ ساعت پس از ابلاغ منتشر نماید». همچنین، مطابق مواد ۲ و ۳ قانون مدنی، «قوانین ۱۵ روز پس از انتشار در سراسر کشور لازم‌الاجراست مگر آنکه در خود قانون، ترتیب خاصی برای موقع اجرا مقرر شده باشد» و «انتشار قوانین باید در روزنامه رسمی به عمل آید».

با امعان نظر به تفکیک قانون از مقرر، چنانچه مراد از «قانون» در مواد ۲ و ۳ به معنای کلان آن، یعنی مفهومی اعم که شامل همه مقررات قانونی وضع شده توسط مراجع ذیصلاح می‌شود، در نظر گرفته شود، آنگاه حکم کلی الزام به انتشار و زمان مقرر لازم‌الاجرائی، به تبعیت از این اصل بنیادین، شامل تمام مقررات قانونی خواهد شد (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ص. ۲۴؛ جعفری لنگرودی، ۱۳۷۹، ص. ۲)؛ چنان‌که ماده ۳۰ «آیین‌نامه داخلی هیئت دولت» و تبصره آن نیز از همین مواد قانون مدنی تبعیت کرده‌اند؛ اگرچه در این باره استثنائاتی مقرر شده است نظیر نظریه مشورتی دادگستری به شماره ۷/۲۵۳ به تاریخ ۱۳۵۹/۴/۲۱: «تصویب‌نامه‌هایی که صرفاً جنبه اداری داشته باشد از قاعده فوق مستثنا بوده و از تاریخ تصویب و ابلاغ آن قابل اجراست» و بنا بر رأی

شماره ۱۵۴۴ شعبه ۲ دیوان عالی کشور به تاریخ ۱۳۳۲/۴/۲۴ که مقرر می‌دارد «شامل لوایح قانونی که بر اساس اختیارات تفویض مجلس وضع می‌شود، نیست»؛ زیرا فروض اخیرالذکر ناظر به تمییز و تفکیک قانون از مقرره است که در جای خود محل توجه است.

فارغ از ترتب الزامات فوق بر قانون به معنای خاص و محل بحث بودن سرایت آن به مقررات مادون قانون، این سازوکار دارای رویکردی معقول و منطبق با اصول حقوقی است؛ ایجاد فاصله زمانی میان ابلاغ و انتشار و همچنین، اختصاص فاصله ۱۵ روزه میان انتشار و اجرا باعث می‌شود تا اشخاص حقیقی و حقوقی فرصت کافی برای کسب آگاهی، درک دقیق محتوای قوانین و آمادگی برای پایبندی به تکالیف جدید را پیدا کنند و از اعمال مجازات ناعادلانه به دلیل جهل به قانون جلوگیری می‌شود و به تقویت قابلیت پیش‌بینی‌پذیری محیط می‌انجامد. لذا پس از انتشار قانون در مجرای مذکور -روزنامه رسمی- عذر جهل به احکام پذیرفته نمی‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۹، ص. ۲)؛ زیرا این انقضای ۱۵ روزه اماره آگاهی خواهد بود. لذا خلاف آن قابل اثبات نیست مگر در جهل همگانی و جهل با عذر موجه که ناشی از کوتاهی و تقصیر جاهل نباشد (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۲، ص. ۱۲).

قانون‌گذار در ماده ۳ قانون مدنی، صرفاً «روزنامه رسمی» را به‌عنوان یگانه مجرای رسمی و معتبر انتشار قانون معرفی کرده است و ذکر «روزنامه رسمی»، جنبه حصری دارد و این مرجع، مبنای معتبر برای تحقق «انتشار حقوقی» در فقره قوانین محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، هیچ منعی برای اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی عمومی از طریق سایر رسانه‌ها (مانند شبکه‌های اجتماعی، پایگاه‌های الکترونیک و رادیو و تلویزیون) وجود ندارد، اما این اقدامات صرفاً دارای ارزش اطلاع‌رسانی و فاقد اثر معتبر حقوقی است. بنابراین، با اغماض از مقتضیات، محدودیت‌ها و چالش‌های متصور در این خصوص، بستر قانونی برای احراز انتشار و امکان استناد به قانون در مراجع قضایی و اداری به صورت عمومی، منحصراً همان روزنامه رسمی است. جهت شناخت بیشتر موضوع، در ادامه، به سایر تکالیف قانونی و مقرراتی مترتب بر این مقوله اشاره می‌کنیم.

تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین و مقررات	قانون یا مقرر قانونی
• به موجب ماده ۳: ▪ دستگاه‌های مشمول بندهای (الف)، (ب) و (ج) ماده (۲) این قانون و مدیران و مسئولان آن‌ها مکلفند کلیه قوانین و مقررات مرتبط با حقوق شهروندی را باید در دیدارگاه‌های الکترونیک به اطلاع عموم برسانند. ▪ ایجاد دیدارگاه‌های الکترونیک مانع از بهره‌برداری روش‌های مناسب دیگر برای اطلاع‌رسانی به هنگام و ضروری مراجعین نیست. ▪ تأخیر در ورود اطلاعات مذکور در بندهای فوق یا ورود ناقص اطلاعات یا ورود اطلاعات برخلاف واقع در پایگاه‌های مذکور تخلف محسوب می‌شود و متخلف به شش ماه تا سه سال انفصال موقت از خدمت در دستگاه‌های موضوع بندهای (الف)، (ب) و (ج) ماده (۲) این قانون محکوم می‌گردد.	قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد (مصوب ۱۳۸۷ مجلس شورای اسلامی)
• به موجب ماده ۲، هر شخص ایرانی حق دسترسی به اطلاعات عمومی را دارد، مگر آن که قانون منع کرده باشد. استفاده از اطلاعات عمومی یا انتشار آن‌ها تابع قوانین و مقررات مربوط خواهد بود. • به موجب ماده ۵: ▪ مؤسسات عمومی مکلفند اطلاعات موضوع این قانون را در حداقل زمان ممکن و بدون تبعیض در دسترس مردم قرار دهند. ▪ اطلاعاتی که متضمن حق و تکلیف برای مردم است باید علاوه بر موارد قانونی موجود از طریق انتشار و اعلان عمومی و رسانه‌های همگانی به آگاهی مردم برسد. • به موجب ماده ۱۰، هر یک از مؤسسات عمومی باید جز در موارد طبقه‌بندی‌شده، سالانه اطلاعات عمومی خود را با استفاده از امکانات رایانه‌ای و حتی الامکان در یک کتاب راهنما منتشر سازد که از جمله آن، انتشار تمام سازوکارها یا آیین‌هایی که به وسیله آن‌ها اشخاص حقیقی و حقوقی و سازمان‌های غیردولتی می‌تواند در اجرای اختیارات آن واحد مشارکت داشته یا به نحو دیگری مؤثر واقع شوند. • به موجب ماده ۱۱، مصوبه و تصمیمی که موجد حق یا تکلیف عمومی است قابل طبقه‌بندی به عنوان اسرار دولتی نمی‌باشد و انتشار آن‌ها الزامی خواهد بود.	قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوب ۱۳۸۷ مجلس شورای اسلامی)

قانون یا مقرره قانونی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین و مقررات
	• به موجب ماده ۲۱: ▪ هر شخصی که در نتیجه انتشار اطلاعات غیر واقعی درباره او به منافع مادی و معنوی وی صدمه وارد شده است حق دارد تا مطابق با قواعد عمومی مسئولیت مدنی جبران خسارت‌های وارد شده را مطالبه نماید. ▪ در صورت انتشار اطلاعات واقعی برخلاف مفاد این قانون، اشخاص حقیقی و حقوقی حق دارند که مطابق قواعد عمومی مسئولیت‌های مدنی، جبران خسارت‌های وارد شده را مطالبه نمایند. • به موجب ماده ۲۲، ارتکاب عمدی اعمالی از جمله ممانعت از دسترسی به اطلاعات برخلاف مقررات این قانون، هر فعل یا ترک فعلی که مانع انجام وظیفه کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات یا وظیفه اطلاع‌رسانی مؤسسات عمومی برخلاف مقررات این قانون شود یا عدم رعایت مقررات این قانون در خصوص مهلت‌های مقرر جرم می‌باشد و مرتکب به پرداخت جزای نقدی از ۶.۶۰۰.۰۰۰ تا ۸۲۵.۰۰۰.۰۰۰ ریال با توجه به میزان تأثیر، دفعات ارتکاب جرم و وضعیت وی محکوم خواهد شد. همچنین، چنانچه هر یک از جرائم یاد شده در قوانین دیگر مستلزم مجازات بیشتری باشد همان مجازات اعمال می‌شود.
بخشنامه در خصوص دستورالعمل اصلاحی تهیه و پیشنهاد لوایح و تصویب‌نامه‌ها و دفاع حقوقی از مصوبات دولت و به هنگام نگه‌داشتن آن‌ها در سامانه اطلاعات قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران - شماره ۵۳۰۰۸ (مصوب ۱۳۸۹ رئیس‌جمهور)	• به موجب ماده ۲، هدف از وضع این دستورالعمل عبارت است از شفافیت و روان‌سازی متن مصوبات و لوایح به منظور قابلیت فهم متشکر و عمومی و همچنین تسهیل دسترسی به قوانین و مقررات در هر موضوع • به موجب ماده ۴، مصوبات و لوایح باید در یک مجموعه موضوعی قابل دسترسی برای دستگاه‌های اجرایی و آحاد جامعه باشد. • به موجب ماده ۸، کلیه دستگاه‌ها را موظف می‌کند حداکثر ظرف ۶ ماه، کلیه مقررات مورد عمل خود (اعم از آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های داخلی) را تنقیح کرده و وارد این سامانه نمایند. • به موجب ماده ۹: ▪ مصوبات عادی (غیرمحرمانه) بعد از انتشار در سامانه برای کلیه دستگاه‌های ذی‌ربط قابل اجرا است. ▪ مصوباتی که نسبت به مردم حق یا تکلیف ایجاد می‌نماید پانزده روز بعد از انتشار در سامانه لازم‌الاجرا است.

قانون یا مقررہ قانونی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین و مقررات
	• به موجب ماده ۱۰، مهلت‌های دقیق و الزام‌آوری برای تهیه پیشنهاد مصوبات و لوایح تعیین می‌شود. • به موجب ماده ۱۵: ▪ اگر پیشنهاد مصوبه یا لایحه نیازمند نظر چند دستگاه است، باید به تأیید همه آن‌ها برسد. در صورت عدم حصول اتفاق نظر، معاونت حقوقی رئیس‌جمهور موظف است با تشکیل جلسه، موضوع را حل و فصل کند. ▪ دستگاه‌ها موظف می‌شوند در مصوبات جدید، فهرست دقیق مقررات لغوشده را قید کنند و در صورت مشاهده مغایرت یا ابهام در مقررات موجود، فوراً به معاونت حقوقی گزارش دهند.
قانون تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور (مصوب ۱۳۸۹ مجلس شورای اسلامی)	• به موجب ماده ۷، به منظور اطلاع‌رسانی عمومی درباره آخرین قوانین و مقررات مصوب، پایگاه اطلاع‌رسانی در مجلس شورای اسلامی تشکیل می‌شود. این معاونت موظف است در اسرع وقت اقدام به انتشار قوانین از طریق پایگاه اطلاع‌رسانی مجلس نماید.
بخشنامه راجع به قابل اجرا شدن مصوبات عادی، بعد از انتشار در سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۹۱ رئیس‌جمهور)	• از ابتدای سال ۱۳۹۲، مقررات جدید دستگاه‌های اجرایی در صورتی برای عمومی [عموم] مردم لازم‌الاجرا خواهد بود که در سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران منتشر شده باشد.
آیین‌نامه اجرایی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوب ۱۳۹۳ هیأت وزیران)	• به موجب ماده ۳، مؤسسات مشمول قانون موظف‌اند عناوین اطلاعات عمومی و غیرطبقه‌بندی شده خود و شیوه دسترسی به آن‌ها را در درگاه خود قرار دهند. • به موجب ماده ۷، مؤسسات مشمول قانون موظف‌اند اطلاعات موضوع ماده را در درگاه خود طراحی، درج و امکان دسترسی برخط و بیست و چهار ساعته در هفت روز هفته برای مراجعان فراهم نمایند که یکی از این

تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین و مقررات	قانون یا مقررہ قانونی
موارد، قوانین و مقررات حاکم بر فعالیت‌های مربوط است. • به موجب ماده ۹، مؤسسات مشمول قانون موظفاند اطلاعاتی را که بر اساس قانون ملزم به انتشار آن‌ها هستند، بلافاصله در درگاه خود درج نمایند. • به موجب ماده ۱۰ و ماده ۱۱، مؤسسات مشمول قانون موظفاند نسبت به انتشار اطلاعات دربردارنده حقوق و تکالیف مردم از طریق رسانه‌های همگانی اقدام نمایند. وظایف و مسئولیت‌های مربوط به اجرای قانون و این آیین‌نامه به عهده بالاترین مقام مؤسسات مشمول قانون است.	
• به موجب ماده ۳، کلیه مصوبات و تصمیماتی که حق و تکلیفی را به صورت نوعی ایجاد می‌کنند و نوعی هستند باید علاوه بر انتشار در پایگاه اطلاع‌رسانی خود از طریق روزنامه رسمی به نشانی www.rrk.ir و پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور به نشانی www.dotic.ir منتشر کرده و با سایر وسایل ارتباطی روز به اطلاع عمومی برسانند. • به موجب ماده ۱۱، برای دسترسی به متن روزآمد و حاوی آخرین اصلاحات و الحاقات تقییحی مقررات، متقاضیان می‌توانند اطلاعات خود را از مؤسسه‌ای که آن را صادر کرده یا مسئولیت اجرای آن مصوبه را بر عهده دارد و در صورت نبود اطلاعات درخواستی، از معاونت حقوقی ریاست جمهوری مطالبه کنند. در صورتی که مقررات مورد نظر در سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی موجود نباشد معاونت مذکور با همکاری مؤسسه ذی‌ربط نسبت به تأمین دسترسی متقاضی به مقررات و درج نسخه‌ای از آن در سامانه اقدام خواهد کرد. معاونت حقوقی با هماهنگی کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، تدابیر لازم برای پاسخگویی سریع و دقیق به درخواست‌های دسترسی را اتخاذ خواهد کرد. • به موجب ماده ۱۳، روزنامه رسمی و پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور و سایر مؤسسات عمومی باید مصوبات و تصمیمات قابل انتشار را در قالب‌های قابل پردازش و ویرایش مانند WORD, Excel, HTML در پایگاه اطلاع‌رسانی خود بارگذاری کرده و به طور رایگان در دسترس عموم قرار دهند.	شیوه‌نامه انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات متضمن حق و تکلیف برای مردم (قوانین، مقررات و تصمیمات عمومی) موضوع تبصره ماده ۵ و ماده ۱۱ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوب ۱۳۹۷ کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات)

ب. قوانین و مقررات اختصاصی ناظر بر انتشار مقررات کسب و کار

در ادامه، مهم‌ترین مقررات قانونی و هنجارهای حقوقی که به‌طور خاص مترتب بر کسب‌وکارهای اقتصادی است، مورد تصریح قرار می‌گیرند.

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار (مصوب ۱۳۹۰ مجلس شورای اسلامی)	• به موجب ماده ۲ و ۳، دولت و کلیه دستگاه‌های اجرایی مکلف هستند تا در مراحل بررسی موضوعات مربوط به محیط کسب و کار از جمله تدوین یا اصلاح مقررات، نظر کتبی اتاق‌ها و تشکل‌های اقتصادی ذی‌ربط را درخواست نموده و مورد توجه قرار دهند. • به موجب ماده ۴، اتاق‌ها موظف به سنجش و اعلام شاخص‌های محیط کسب و کار هستند. • به موجب ماده ۱۱، شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی اختیار پیشنهاد اصلاح، حذف و وضع مقررات به مسئولان مربوط را دارد. • به موجب ماده ۱۲، تشکل‌های اقتصادی سراسری می‌توانند درخواست‌های خود در زمینه مقررات را به دبیرخانه شورا ارسال نموده و پیگیری نمایند. • به موجب ماده ۲۴، دولت و دستگاه‌های اجرایی مکلفند به منظور شفاف‌سازی سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی و ایجاد ثبات و امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، هرگونه تغییر سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اقتصادی را در زمان مقتضی قبل از اجرا، از طریق رسانه‌های گروهی به اطلاع عموم برسانند.
قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (مصوب ۱۳۹۲ مجلس شورای اسلامی)	• به موجب ماده ۶ مکرر ۱ (الحاقی ۱۴۰۰): ▪ وزارت صنعت، معدن و تجارت موظف است به منظور ابلاغ مقررات تجاری در فرایندهای تجارت نظیر مقررات مذکور در آیین‌نامه مقررات صادرات و واردات و ضوابط آن، «سامانه مقررات تجاری» را ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون، ایجاد، راه‌اندازی و بهره‌برداری نماید. ▪ این وزارت موظف است آخرین مقررات تجاری را حداکثر ظرف بیست و چهار ساعت به‌صورت الکترونیکی و برخط به کلیه دستگاه‌هایی که مسئولیت اعمال مقررات تجاری یا نظارت بر آن را بر عهده دارند از جمله سازمان‌های توسعه تجارت ایران و گمرک جمهوری اسلامی ایران ابلاغ نماید و دستگاه‌های

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
	مزبور موظف‌اند به محض ابلاغ، مقررات مذکور را به صورت سامانه‌ای اعمال نمایند. ▪ وزارت صنعت، معدن و تجارت مکلف است مقررات تجاری مذکور را در اسرع وقت جهت اطلاع‌رسانی به عموم مردم به طریق مقتضی منتشر نماید. ▪ پس از بهره‌برداری از سامانه موضوع این ماده، لازم‌الاجرا شدن مقررات تجاری منوط به ابلاغ در این سامانه و انتشار عمومی آن است و در مورد قوانین منوط به رعایت ضوابط قانون مدنی است. مقررات شرعی از شمول این ماده و تبصره‌های آن خارج است و لازم‌الاجرا بودن مقررات شرعی مربوط به مسائل تجاری، منوط به درج در سامانه نیست. در صورت فراهم شدن امکان بهره‌برداری از سامانه موضوع این ماده، وزارت صنعت، معدن و تجارت موظف است مراتب این امکان را از طریق روزنامه رسمی کشور اعلام کند.
تصویب‌نامه در خصوص ثبت و دریافت شناسه یکتای مجوز بر روی درگاه ملی مجوزهای کشور (مصوب ۱۳۹۹ هیئت وزیران)	• به موجب ماده ۶، معاونت حقوقی رئیس‌جمهور مکلف است با همکاری فنی وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات و همکاری تخصصی دستگاه‌های ذی‌ربط به تشخیص معاونت یاد شده ظرف سه ماه از تاریخ ابلاغ این تصویب‌نامه نسبت به ایجاد درگاه اختصاصی قوانین و مقررات مربوط به کسب و کار در سامانه ملی قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران اقدام نماید. دستگاه‌های اجرایی مکلفند مقررات موضوع این تصویب‌نامه را با هماهنگی و نظارت معاونت حقوقی رئیس‌جمهور در درگاه یاد شده درج کنند و پیشنهادهای مربوط به لوایح و مقررات مرتبط با کسب و کار را در قالب طراحی شده توسط معاونت مذکور (از جمله شامل اسناد پشتیبان، قوانین و مقررات مرتبط و آثار مصوبه جدید بر آنها) به مراجع وضع مربوط ارائه کنند و نسخه‌ای از آن را جهت اطلاع عمومی، در درگاه یاد شده درج نمایند.
قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار (مصوب ۱۴۰۰ مجلس شورای اسلامی)	• به موجب ماده ۲: ▪ وزارت امور اقتصادی و دارایی مکلف است با همکاری معاونت ذی‌ربط رئیس‌جمهور حداکثر شش ماه پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون، با استفاده از ظرفیت‌های موجود نسبت به اصلاح و ارتقاء «پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب و کار» اقدام نماید. ▪ دستگاه‌های اجرایی موضوع ماده (۵) قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب ۱۳۸۶/۷/۸ مکلفند

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
	پیش‌نویس آیین‌نامه، دستورالعمل یا بخشنامه خود را یک هفته قبل از صدور، در تارنمای (سایت) خود به اطلاع عموم و فعالان اقتصادی برسانند تا فرصت لازم برای اعلام نظرات عموم یا فعالان اقتصادی و تشکل‌ها وجود داشته باشد. ▪ دستگاه‌های اجرایی مکلفند هرگونه آیین‌نامه، دستورالعمل یا بخشنامه یا مقرر خود را بلافاصله در پایگاه مذکور ثبت نمایند و به اطلاع عموم برسانند. ▪ یک سال پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون، مقررات تنها در صورت ثبت در پایگاه موضوع این ماده نافذ می‌باشد.
آیین‌نامه ثبت و اطلاع‌رسانی مقررات در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار (مصوب هیئت وزیران) ۱۴۰۲	• به موجب ماده ۲، دستگاه‌های اجرایی مکلفند در تدوین یا اصلاح مقررات و رویه‌های اجرایی مرتبط با محیط کسب‌وکار، نظر اتاق‌ها و تشکل‌های کارفرمایی و کارگری که عضو اتاق‌ها نیستند و سایر تشکل‌های اقتصادی ذی‌ربط را اخذ و موردتوجه قرار دهند و در صورت لزوم، از آن‌ها برای شرکت در جلسات دعوت کنند. در مواردی که دستگاه اجرایی، تصویب مقرره‌ای را به مراجع ذی‌صلاح پیشنهاد می‌نماید، مکلف است پیشنهاد خود به همراه اطلاعاتی از قبیل اسناد پشتیبان، قوانین و مقررات مرتبط، آثار وضع مصوبه جدید بر مقررات پیشین، نظرات دریافتی از تشکل‌های اقتصادی ذی‌ربط و گزارش توجیهی پذیرش یا رد آن‌ها را در قالب دستورالعمل ابلاغی توسط معاونت حقوقی رئیس‌جمهور به مراجع تصمیم‌گیرنده ارسال نماید. • به موجب ماده ۳، دستگاه‌های اجرایی مکلفند پیش‌نویس مقررات خود را مطابق دستورالعمل موضوع ماده (۲) این آیین‌نامه یک هفته قبل از صدور، در تارنمای (سایت) خود به اطلاع عموم و فعالان اقتصادی برسانند تا فرصت لازم برای اعلام نظرات عموم یا فعالان اقتصادی و تشکل‌ها وجود داشته باشد. • به موجب ماده ۴، کلیه دستگاه‌های اجرایی مکلفند مقررات خود که مرتبط با محیط کسب‌وکار می‌باشند را مطابق با این آیین‌نامه و شیوه‌نامه اجرایی ورود اطلاعات که حداکثر ظرف یک ماه از تاریخ ابلاغ این آیین‌نامه توسط معاونت حقوقی رئیس‌جمهور ابلاغ می‌گردد، در پایگاه ثبت نمایند. مسئولیت صحت اطلاعات وارد شده، بر عهده دستگاه اجرایی واردکننده آن به پایگاه است. • به موجب ماده ۶، از تاریخ ۲۸ / ۲ / ۱۴۰۲، لازم‌الاجرا شدن مقررات، منوط به ثبت و انتشار آن‌ها در پایگاه

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
است. مقررات موجد حق یا تکلیف عمومی، قابل طبقه‌بندی به عنوان اسرار دولتی نیست و ثبت و انتشار آن‌ها در پایگاه الزامی است. • به موجب ماده ۷: ▪ مقرراتی که علاوه بر دستگاه‌های اجرایی و کارکنان آنان، برای سایر مردم حق یا تکلیف ایجاد می‌نماید، (۱۵) روز پس از انتشار در پایگاه، لازم‌الاجرا است؛ مگر اینکه در خود مقرر مهلت یا ترتیب خاص دیگری ذکر شده باشد. ▪ در مواردی که اجرای مقرر بنا به ملاحظات اقتصادی از جمله ایجاد امنیت سرمایه‌گذاری، اقتضای اعطای مهلتی بیش از (۱۵) روز را دارد، دستگاه اجرایی مکلف است با رعایت ماده (۲۴) قانون، مهلت بیشتری را برای لازم‌الاجرا شدن مقرر در نظر گیرد. ▪ دستگاه‌های اجرایی نمی‌توانند اجرایی‌شدن احکامی از مقرر را که موجد تکلیف برای شهروندان است و یا حقی از آن‌ها زایل می‌نماید را به تاریخی پیش از انتشار مقرر در پایگاه تسری دهند. رعایت حقوق مکتسبه شهروندان در هر حال، الزامی است.	
• به موجب ماده ۲، کلیه دستگاه‌های اجرایی مکلفند ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این آیین‌نامه، مراجع و مقامات صلاحیت‌دار جهت وضع مقرر در دستگاه خویش را با امضای بالاترین مقام دستگاه به معاونت حقوقی رییس جمهور ارسال نمایند. ثبت و انتشار مقرر در پایگاه صرفاً از سوی مراجع و مقامات ذی‌صلاح معرفی شده امکان‌پذیر است. • به موجب ماده ۳، دولت و دستگاه‌های اجرایی مکلفند هرگونه تغییر در سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اقتصادی را مطابق حداقل زمان مندرج در جدول پیوست این آیین‌نامه که تأیید شده به مهر دفتر هیئت دولت است، پیش از اجرا ضمن ارسال به مرکز (از طریق وزارت امور اقتصادی و دارایی)، با روش‌هایی مانند درج در تارنمای خویش، خبرگزاری جمهوری اسلامی، خبرگزاری صداوسیما و پایگاه ملی اطلاع رسانی قوانین و مقررات کشور (معاونت حقوقی رییس جمهور) از محل اعتبارات مصوب مربوط، به اطلاع عموم برسانند. مقررات صرفاً پس از انتشار در پایگاه و گذشت مدت‌های مذکور لازم‌الاجرا می‌شوند.	آیین‌نامه اجرایی ماده (۲۴) قانون بهبود مستمر محیط کسب و کار (مصوب ۱۴۰۲ هیئت وزیران)

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
دستورالعمل نحوه تدوین پیش نویس مقررات مرتبط با محیط کسب و کار (مصوب ۱۴۰۳ هیئت وزیران)	• به موجب ماده ۶، مواردی که محرمانه بودن آن اقتضا داشته باشد، تابع قوانین و مقررات مربوط است. • به موجب ماده ۳، دولت و دستگاه‌های اجرایی مکلفند در مراحل تدوین یا اصلاح مقررات و رویه‌های اجرایی نظر کتبی اتاق‌ها و آن دسته از تشکل‌های اقتصادی ذی ربطی که عضو اتاق‌ها نیستند و در صورت لزوم، ذی‌نفعان، مراکز علمی معتبر از جمله دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی، بنیاد ملی نخبگان و همچنین نهادهای قانونی مردم نهاد تخصصی و صنفی را اخذ و مورد توجه قرار دهند و در صورت اقتضاء از آن‌ها برای شرکت در جلسه دعوت کنند. پس از تدوین پیش نویس مقرر، دستگاه اجرایی مکلف است حداقل یک هفته قبل از صدور مقرر، پیش نویس اخیر را علاوه بر تارنمای خود، در پایگاه اطلاع‌رسانی منتشر نماید تا زمینه جمع‌سپاری در تدوین مقررات فراهم گردد. • به موجب ماده ۴، در مواردی که دستگاه اجرایی، تصویب مقرره‌ای را به مراجع ذی‌صلاح پیشنهاد می‌نماید مکلف است پیشنهاد خود به همراه اطلاعاتی از قبیل اسناد پشتیبان، قوانین و مقررات مرتبط، آثار وضع مصوبه جدید بر مقررات پیشین، نظرات دریافتی از تشکل‌های اقتصادی ذی‌ربط و گزارش توجیهی پذیرش یا رد آن‌ها را در قالب جدول مقایسه‌ای متضمن متن فعلی مقرر (در صورت وجود)، متن پیشنهادی و نظرات واسله درخصوص هر یک از احکام پیشنهادی به نحوی که وضع یا اصلاح هر یک از احکام و دلایل توجیهی آن‌ها مشخص باشد به مراجع تصمیم‌گیرنده ارسال نماید. مراجع اخیر مشمول ماده (۳۰) قانون مکلفند یک هفته قبل از صدور، پیش‌نویس مذکور را علاوه بر تارنمای خود در پایگاه اطلاع‌رسانی منتشر و به اطلاع عموم برسانند تا فرصت لازم برای دریافت نظرات عموم و تشکل‌ها (جمع‌سپاری) در تدوین مقررات فراهم شود. • به موجب ماده ۵، دستگاه اجرایی واضع مقرر مکلف است ضمن رعایت ساختار متعارف مقررات (مشمول بر تاریخ تصویب، مرجع تصویب، شماره و تاریخ ابلاغ)، تاریخ لازم‌الاجرا شدن مقرر را با لحاظ موارد زیر در پیش‌نویس تعیین نماید: ۱- مقرراتی که علاوه بر دستگاه اجرایی و کارکنان آنان، برای سایر اشخاص حق یا تکلیف ایجاد می‌نماید، (۱۵) روز پس از انتشار در پایگاه کسب و کار، لازم‌الاجرا است؛ مگر این که مشمول بندهای

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
(۲) و (۳) این ماده بوده و یا در خود مقرر، با رعایت بند (۴) مهلت یا ترتیب خاص دیگری ذکر شده باشد. ۲- در مواردی که اجرای مقرر بنا به ملاحظات اقتصادی از جمله ایجاد امنیت سرمایه‌گذاری، اقتضای اعطای مهلتی بیش از (۱۵) روز را دارد، دستگاه اجرایی مکلف است با رعایت جدول پیوست آیین‌نامه ماده (۲۴) قانون، مهلت بیشتری را برای لازم‌الاجرا شدن مقرر در نظر گرفته و تاریخ اجرایی شدن مقرر را صراحتاً در متن آن درج نماید. در صورتی که اجرای فوری مقرر مشمول جدول پیوست آیین‌نامه یادشده، مساعد به حال محیط کسب و کار بوده و مغایر با ایمنی یا سلامت مردم نباشد، اجرای مقرر به محض انتشار در پایگاه کسب و کار، با تشخیص بالاترین مقام دستگاه اجرایی بلامانع است. ۳- چنانچه در قوانین، مدت دیگری برای لازم‌الاجرا شدن مقررات لحاظ شده باشد، همان مدت ملاک عمل خواهد بود. ۴- دستگاه اجرایی نمی‌تواند اجرایی شدن احکامی از مقرر را که موجب تکلیف برای شهروندان است و یا حقی از آن‌ها زایل می‌نماید را به تاریخی پیش از انتشار مقرر در پایگاه کسب و کار تسری دهد. رعایت حقوق مکتسبه شهروندان در هر حال، الزامی است. ۵- در محاسبه مدت زمان لازم‌الاجرا شدن مقرر، روز انتشار در پایگاه کسب و کار، جزء مدت محسوب نشده و هر ماه سی روز است. • وفق ماده ۶، ثبت و انتشار مقرر در پایگاه کسب و کار با رعایت آیین‌نامه‌های اجرایی مواد (۲۴) و (۳۰) قانون، شیوه‌نامه ورود اطلاعات (موضوع ماده ۴ آیین‌نامه ماده ۳۰) و این دستورالعمل صورت می‌گیرد.	
آیین‌نامه اجرایی قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۸۶ هیئت وزیران) • مطابق ماده ۸، سازمان باید نشان، مهر و یک نشریه ویژه داشته باشد. انتشار این نشریه با رعایت مقررات قانونی مربوط با درج موارد زیر الزامی است: ▪ مقررات و ضوابط مربوط به بازار اوراق بهادار با ذکر تاریخ تصویب، مرجع یا مراجع تصویب کننده و	

عنوان هنجار حقوقی	تکالیف قانونی مترتب بر کم و کیف انتشار قوانین
	تاریخ لازم‌الاجرا شدن آن‌ها. - مجازهای صادر، لغو یا تعلیق شده توسط ارکان بازار اوراق بهادار به همراه سایر اطلاعاتی که در این زمینه مطابق مقررات باید به اطلاع عموم برسد. - مشخصات اوراق بهادار ثبت شده نزد سازمان. - آراء یا اجرائیه‌های صادره سازمان، هیئت داور و یا احکام قطعی دادگاه‌ها و سایر مراجع قانونی درخصوص بازار اوراق بهادار، مگر این که هیئت‌مدیره نشر آن‌ها را مغایر مصالح بازار تشخیص دهد. - هرگونه تغییر در اساسنامه، نشانی مرکز اصلی، نام و محل شعب و دفاتر سازمان. - سایر اموری که به تشخیص سازمان انتشار آن‌ها در نیل به اهداف سازمان مؤثر باشد. • سازمان مکلف است، ظرف دو سال از شروع فعالیت، اقدام به راه‌اندازی یک پایگاه الکترونیک نماید که حداقل حاوی موارد مذکور در این ماده باشد.
بخشنامه درخصوص ضرورت افزایش ثبات، امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری و اطلاع‌رسانی مؤثر مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار (مصوب ۱۴۰۱ معاون حقوقی رئیس‌جمهور)	- به موجب بند ۱، از تغییر ناگهانی و بدون اطلاع‌رسانی قبلی مقررات و رویه‌های اقتصادی، بر خلاف ماده (۲۴) قانون مذکور خودداری نمایند. - به موجب بند ۲، هرگونه تغییر سیاست‌ها، مقررات و رویه‌های اقتصادی را در زمان مقتضی قبل از اجرا، به صورت شفاف از طریق رسانه‌های گروهی و تشکلهای اقتصادی ذی‌ربط، به اطلاع عموم برسانند. - به موجب بند ۳، پیش‌نویس آیین‌نامه، دستورالعمل یا بخشنامه خود را یک هفته قبل از صدور، از طریق بارگذاری در تارنمای خود به اطلاع عموم و فعالان اقتصادی برسانند تا فرصت لازم برای اعلام نظرات عموم با فعالان اقتصادی و تشکلهای وجود داشته باشد. - به موجب بند ۴، هرگونه آیین‌نامه، دستورالعمل یا بخشنامه یا مقرره خود مرتبط با محیط کسب‌وکار را بلافاصله در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار معاونت حقوقی رئیس‌جمهور ثبت نمایند و به اطلاع عموم برسانند. با توجه به ذیل ماده ۳۰ قانون فوق‌الذکر، که در تاریخ ۱۴۰۱/۲/۲۸ لازم‌الاجرا شده است، مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار پس از یک سال از تاریخ مذکور تنها در صورت ثبت در پایگاه موضوع این ماده نافذ می‌باشد.

۲. معیارهای حقوقی انتشار مقررات در محیط کسب و کار

با روشن شدن مفهوم و مبانی انتشار قانون به صورت عام، می‌توان به بررسی مؤلفه‌های ضروری برای تحقق مؤثر این فرایند پرداخت. در این مقام با توجه به آنکه مسئله نوشتار حاضر بر مبنای تنظیم‌گری اقتصادی و وضع مقررات در محیط کسب و کار است و با عنایت به ماهیت تخصصی و فنی مقررات کسب و کار و تأثیر فوری، مستقیم، ملموس و سرنوشت‌ساز این دسته از مقررات بر حقوق و تکالیف کنشگران اقتصادی و نیز نقش بنیادینی که در ایجاد و ادراک انتظارات شهروندان از دولت ایفا می‌کنند (قودجانی و میدری، ۱۳۸۷، ص. ۲۲۵)، توجه به ضوابط و شرایط انتشار قانون و تبیین مؤلفه‌های آن مستلزم اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای خواهد بود که در تقاطع حقوق عمومی اقتصادی و تحلیل اقتصادی حقوق قرار می‌گیرد؛ زیرا تنظیم‌گری محیط کسب و کار به صورت عام و مقررات‌گذاری این حوزه به صورت خاص، واجد ضرورت‌ها و ظرایف دوجندانی است و از ضوابط حقوقی ویژه‌ای برخوردار است (مرکز‌المیری، ۱۳۹۳، ص. ۲۱۸). براین اساس که قانون و مقرره (در مفهوم حقوقی عام) هر دو تابعی از موازین و اهداف فلسفه تقنین است و با امعان نظر به لزوم توجه به این حقیقت که تحقق بخش‌های مهمی از حاکمیت قانون و هنجارها، از مجرای فهم بسترهای الزام‌آور است (صادقی، ۱۴۰۳، ص. ۷۰)، نظام تنظیم‌گری انتشار مقررات باید چنان تدارک و طراحی شود که اهداف اساسی و کارکردی آن در بستر محیط اقتصادی کسب و کار تحقق یابد. از جمله این اهداف می‌توان به مواردی چون «تحفظ امنیت سرمایه‌گذاری»، «تحقق شفافیت تنظیم‌گری اقتصادی»، «تنزل هزینه‌های مبادله و هزینه‌های انطباق»، «تضمین سطح معقولی از آگاهی مؤثر نزد ذی‌نفعان و فعالان اقتصادی»، «تدارک امکان برنامه‌ریزی اقتصادی مبتنی بر پیش‌بینی‌پذیری مقررات»، «تقلیل هزینه‌های ناشی از عدم اطمینان یا اطلاع‌رسانی ناکافی و عدم تقارن اطلاعات»، «تصاعد کارایی اقتصادی»، «تقویت کارآمدی نهادی»، «تحقق عدالت تخصیصی و توزیعی» و «کاهش انحصار، رانت و فساد اقتصادی» اشاره کرد تا بتوان از اقدامات مشکوک و مخربی چون استثمار، انحصار، احتکار و اختلال در نظم اقتصادی جلوگیری به عمل آورد.

از این منظر و در این عرصه، انتشار بهینه و بهنجار قانون نه تنها یک تأکید و اصل حقوقی، الزام سیاسی و فرا اخلاقی به شمار می‌آید که به استواری مقررات و برقراری حاکمیت قانون می‌انجامد، بلکه در محیط کسب و کار و در مدار مقررات اقتصادی، در عالی‌ترین و نهایی‌ترین سطح ممکن،

خود به مثابه اساس ایجاد و اعتبار هرگونه هنجار حقوقی محسوب می‌شود؛ به نحوی که مشروعیت قوانین و مقررات، منوط به رعایت کامل ضوابط و شرایط استاندارد انتشار قانون خواهد بود. لذا مقتضی و معلوم است که مقررات این حوزه باید واجد استانداردهایی فراتر از قوانین عمومی و مقررات مرسوم دولتی بوده و مستلزم سطح بالاتری از «دسترسی عمومی و مؤثر»، «صریح و به موقع»، «صحیح، قابل اتکا و خالی از تردید و ایراد»، «کافی، قابل فهم و دور از تردید» و «شفاف، واجد اطمینان و امنیت» باشند. از همین روست که تنظیم‌گری محیط کسب‌وکار به‌ویژه در عرصه‌هایی مانند عقلانیت قانون‌گذاری و ارتقای کیفیت مقررات، به تدریج از یک امر صرفاً ملی فاصله گرفته و به سطوح فراملی و بین‌المللی انتقال یافته و کشورها را ناگزیر از همسویی با معیارهای جهانی ساخته است؛ چنان‌که برایثویت و دراهوس نیز در پژوهش مبسوط و مستوفای خود با عنایت به تحقیقات و تأملات سازمان توسعه و همکاری اقتصادی، بانک جهانی، سازمان تجارت جهانی و...، این تمایز بنیادین را خاطرنشان ساخته و توجیه و تقریر کرده‌اند (Braithwaite & Drahos, 2000).

با توجه به ادبیات علمی، تجارب تطبیقی و دستورالعمل‌های جهانی، انتشار مؤثر مقررات کسب‌وکار نیازمند مجموعه‌ای از معیارهای حقوقی و نهادی است که در تقاطع حقوق عمومی، حقوق اقتصادی و اصول تنظیم‌گری قرار دارد. مهم‌ترین این معیارها (که در راهنمای حقوق فعالان اقتصادی در مواجهه با مقررات مصوب ۱۴۰۳ معاون حقوقی رئیس‌جمهور نیز به سطوح و سهمی از آن نیز اشاره شده است)، موارد زیر است.

۱.۲. مشارکت ذی‌نفعان و نظرخواهی عمومی

ازجمله اصول حقوقی مقررات‌گذاری در محیط کسب‌وکار و آیین‌های مقتضی آن، مشارکت و نظرخواهی، ارشاد و راهنمایی منظم و معنادار نهادهای مقررگذار با جامعه مخاطبان قانون و ذی‌نفعان آن است؛ اعم از وزارتخانه‌ها، سازمان‌های دولتی، اتاق‌های بازرگانی، تشکلهای صنفی یا خودانتظام، شرکت‌های خصوصی و انجمن‌های صنفی (OECD, 2012, p. 11). به تجربه و تحقیق دیوان محاسبات آمریکا، مشورت با ذی‌نفعان به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین تنظیم‌گری کارآمد، نه صرفاً یک رویه شکلی، بلکه سازوکاری ماهوی برای ارتقای کیفیت و مشروعیت مقررات محسوب می‌شود (National Audit Office, 2021, p. 22) و بر اساس الزامات بین‌المللی و رویه Notice

and Comment در حقوق اداری ایالات متحده، هر مقرر از جمله مقرراتی که بر محیط کسب و کار تأثیر می‌گذارد، باید پیش از تصویب نهایی در معرض مشورت عمومی و دریافت نظرات ذی‌نفعان قرار گیرد (U.S.C. § 553 & Office of the Federal Register, 2011, p. 5). براین اساس، کمیسیون اروپا، چهار اصل را به‌مثابه بنیان‌هایی برای این ضابطه در نظر گرفته است. نخست، «مشارکت» از طریق اتخاذ رویکردی فراگیر و اتکا بر مشورت حداکثری با ذی‌نفعان، دوم، «گشودگی و پاسخ‌گویی» از راه شفاف‌سازی فرایند مشورت و تبیین چگونگی اثرگذاری آن بر مقررات‌گذاری برای همه مشارکت‌کنندگان، سوم، «اثربخشی» بدین معنا که مشورت در زمانی انجام شود که دیدگاه‌های ذی‌نفعان هنوز می‌تواند بر مقرر اثر بگذارد و در نهایت، «انسجام» از طریق اطمینان از سازگاری فرایندهای مشورت، تحلیل‌ها، بازنگری‌ها و سازوکارهای کنترل فرایند تهیه و تدوین مقرر در میان همه واحدها و خدمات نهادهای مقررگذار (European Commission, 2021, p. 14).

رهاورد این الزام، کارکردهایی اساسی از جمله تضمین حق مشارکت و شنیده شدن ذی‌نفعان به‌عنوان بخشی از اصل شفافیت و پاسخ‌گویی، افزایش پذیرش اجتماعی و قابلیت اجرایی مقرر و همچنین، ارتقای کیفیت مقرر از طریق شناسایی پیامدهای ناخواسته و کاهش خطاها، تناقضات و چالش‌های اجرایی آن در محیط کسب و کار و فعالیت اقتصادی شهروندان است. در این راستا، توصیه می‌شود دستگاه‌های مقررات‌گذار حداقل یک دوره زمانی معقول برای اظهارنظر عمومی و اختصاصی فراهم کنند و هم‌زمان ارزیابی آثار مقرر^۱ را منتشر کنند تا ذی‌نفعان و مخاطبان بتوانند درکی روشن‌تر از هزینه‌ها، منافع و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی مقررات پیدا کنند و متن نهایی مقرر از معقولیت و مقبولیت بالاتری برخوردار شود (Kirkpatrick, 2006, pp. 235-250).

۱. ارزیابی تأثیر مقررات (Regulatory Impact Assessment (RIA)): فرایندی نظام‌مند و تحلیلی و یک ابزار نوین حکمرانی است که توسط نهادهای تنظیم‌گر برای انطباق آثار بالقوه اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و حقوقی مقررات پیشنهادی کسب و کار، قبل از تصویب و انتشار به کار گرفته می‌شود و آن‌ها را پیش از ابلاغ عمومی و اجرای اداری، مورد سنجش و تحلیل قرار می‌دهد. این مقوله را باید گزارشی دانست که به شهروندان اطلاع می‌دهد چرا این مقرر لازم است؟ چه گزینه‌های دیگری بررسی شده است؟ چه هزینه-فایده‌ای و چه نتایجی را به ارمغان می‌آورد؟ (OECD, 2020). Regulatory Impact Assessment, OECD Best Practice Principles for Regulatory Policy, (OECD Publishing).

۲.۲. اطلاع‌رسانی کافی، صریح، جامع و دسترس‌پذیری اثربخش

انتشار مقررات در سامانه‌های رسمی دولتی یک الزام حقوقی و اقتضای حداقلی محسوب می‌شود، اما این اقدام به تنهایی برای تنظیم‌گری محیط کسب‌وکار کافی نیست و اهداف مقررگذاری را تأمین نمی‌کند. دسترس‌پذیری اثربخش مقررات اقتصادی برای ذی‌نفعان مستلزم آن است که مقررات در بسترهایی فراتر از نشریات و سامانه‌های سنتی و محدود منتشر شوند؛ به گونه‌ای که تمام فعالان اقتصادی بتوانند به‌طور ساده، سریع و بدون تبعیض به آن‌ها دسترسی یابند. تحقق این امر از سویی نیازمند ایجاد سامانه‌های یکپارچه با قابلیت به‌روزرسانی پیشرفته، طبقه‌بندی موضوعی و امکان بازیابی سریع در نسخه‌هایی کاملاً قابل جست‌وجو و رایگان است (Liebwald, 2015, p. 193) و از سوی دیگر، مقتضی وجود فرهنگ سیاسی، عمومی و دولتی است که در آن حقوق مدنی و سیاسی ارجمندی و اهمیت بالایی داشته باشند. چنین الزامات و امکاناتی درنهایت، زمینه درک منطق مقرر، آگاهی از انتظارات اجرایی و برنامه‌ریزی برای انطباق را برای فعالان اقتصادی فراهم می‌سازد و با بهتر شدن کیفیت مقررات کسب‌وکار نیز هم‌بستگی بالایی دارد (Geginat & Saltane, 2016, pp. 12-13).

علاوه بر الزامات شکلی انتشار مقررات، آنچه در حوزه مقررات اقتصادی واجد اهمیت و اختصاص حقوقی می‌شود، تمهید مؤلفه ماهوی «اطلاع» و در پی آن، طراحی سازوکاری تضمین‌بخش برای محقق‌سازی اطلاع‌یابی واقعی مخاطبان از متن و محتوای مقررات است. بر این مبنا، باید میان دو ساحت تمایز تفکیکی حقوقی قائل شد. از سویی «انتشار بالقوه» که در آن صرف وقوع عمل انتشار ولو با بهترین و جدیدترین ابزارها، کافی تلقی می‌شود و از سوی دیگر، «اطلاع بالفعل» که مستلزم اطلاع‌رسانی مؤثر و تحقق آگاهی واقعی ذی‌نفعان است و ایجاد نظامی جامع و چندجانبه از انتشار را ضروری می‌سازد؛ زیرا اعتبار حقوقی مقررات اقتصادی به دومی وابسته است. در این چهارچوب، عدم تحقق اطلاع مؤثر از مقررات نه صرفاً به مثابه یک آسیب یا خلأ اجرایی، بلکه به منزله فقدان شرط اعتبار مقرر تلقی می‌شود؛ زیرا در غیاب امکان اطلاع واقعی، اصل مشروعیت و الزام‌آوری مقرر و حاکمیت قانون مخدوش خواهد بود (Law Commission, 2016, pp. 3-5). لذا عنصر اطلاع‌رسانی مؤثر به منزله رکن اعتبار و ضمانت اجرایی مقرر عمل می‌کند. برای مثال، وزارت کسب‌وکار، انرژی و استراتژی صنعتی بریتانیا، مجموعه‌ای از چک‌لیست‌ها و الزامات فنی را برای فرایند انتشار و اطلاع‌رسانی مقررات تدوین کرده است. از

مهم‌ترین این الزامات، ایجاد یک پایگاه داده مرجع ملی است که امکان جست‌وجوی پیشرفته، نسخه‌برداری، استخراج و دسترسی آسان را فراهم و دسترسی الکترونیک به متن کامل قوانین و مقررات را برای همه تضمین کند. این پایگاه باید همچنین، شبکه مخاطبان و ذی‌نفعان هر مقررہ را شناسایی و مشخص کند تا مسیر ارتباطات و اطلاع‌رسانی هدفمند فراهم شود. علاوه‌براین، انتشار مقررات باید به‌صورت هم‌زمان از طریق کانال‌های رسمی و عام‌الشمول (نظیر روزنامه رسمی) و نیز کانال‌های کاربرپسند و اثربخش (مانند پورتال‌های دولتی، سامانه‌های یکپارچه دیجیتال، اپلیکیشن‌های تلفن همراه و خبرنامه‌های الکترونیک) صورت گیرد (BEIS (Department for Business, Energy & Industrial Strategy), 2019, p. 10). چنین سازوکاری اطمینان می‌دهد که تمام ذی‌نفعان فارغ از سطح دسترسی یا توانایی فنی، بتوانند به‌موقع و به‌سهولت از مقررات جدید مطلع شوند و بدین‌ترتیب پوشش حداکثری برای جامعه ذی‌نفعان تضمین شود.

۳.۲. انتشار به‌موقع و زمان‌بندی بهنگام

انتشار به‌موقع مقررات به‌ویژه پیش از تاریخ تصویب یا موعد لازم‌الاجرا شدن، یکی از ارکان اساسی تنظیم‌گری شایسته و مقررات‌گذاری بهینه در محیط کسب و کار به شمار می‌آید. این اقدام بستری حیاتی برای برنامه‌ریزی آگاهانه فعالان اقتصادی فراهم می‌کند و ضمن کاهش ریسک‌های حقوقی و اقتصادی برای ذی‌نفعان، از بروز شوک‌های ناگهانی جلوگیری به عمل می‌آورد. تصویب یا اعلام ناگهانی مقررات و انتشار دیر هنگام آن‌ها، اصول حقوقی انتظار مشروع، پیش‌بینی‌پذیری و امنیت حقوقی را نقض می‌کند. از این‌رو هیچ مقرره‌ای نباید بدون اطلاع‌رسانی قبلی و فراهم آوردن فرصت کافی برای آگاهی و تطبیق ذی‌نفعان، مجاز و لازم‌الاجرا شناخته شود (World Trade Organization, 2021, p. 8).

از جمله الزامات این استاندارد، تعریف «دوره تنفس الزامی» برای مقررات است. بدین معنا که انتشار مقررات باید با در نظر گرفتن فاصله زمانی منطقی و معقول میان تاریخ تصویب، تاریخ ابلاغ، تاریخ انتشار و تاریخ لازم‌الاجرا شدن همراه باشد (انصاری، ۱۳۹۹، ص. ۲۲۰). این دوره زمانی به کسب و کارها و فعالان اقتصادی امکان می‌دهد تا برنامه‌ریزی کنند، خود را با الزامات قانونی جدید تطبیق دهند، منافع و حقوق قانونی خود را محقق یا استیفا کنند و خسارات یا اختلال‌های احتمالی را به حداقل برسانند.

۴.۲. زبان روشن، بیان روان و خالی از ابهام، ایراد یا تکلف

مقررات باید با زبان حقوقی شفاف، روشن و قابل فهم تنظیم شوند و عاری از هرگونه ابهام، اغلاق، دیربایی، تناقض و ابهام باشند (انصاری، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۳)؛ به گونه‌ای که یک فعال اقتصادی متعارف و مخاطب عادی در عرصه کسب‌وکار نیز بتواند مقصود احکام قانونی و انتظارات حقوقی را بدون نیاز به تفسیرهای تخصصی یا تأویل‌های تودرتو درک کند. به کارگیری اصطلاحات مبهم، ترکیب‌های سنگین و ارجاعات چندلایه، نه تنها دسترسی شهروندان به حقوق و تکالیف اقتصادی خود را دشوار می‌سازد، بلکه منجر به افزایش هزینه‌های انطباق و اتکای بیش از حد به واسطه‌های حقوقی می‌شود.

از منظر تحلیل اقتصادی حقوق، شفافیت و بساطت زبانی یک مقرر نه صرفاً یک ارزش شکلی، بلکه معیاری اقتصادی برای کاهش هزینه‌های مبادله و ارتقای کارایی بازار محسوب می‌شود. رویکردهای نوین در تدوین مقررات، بر به کارگیری «زبان ساده» (OECD, 2012, p. 11) و ارائه راهنمای تفسیر کاربرمحور و نسخه‌های توضیحی و اجرایی تأکید دارند (Black, 1987, p. 20). این رویکردها، با کاهش هزینه‌های جست‌وجو، درک، تفسیر و اجرای مقررات، زمینه افزایش کارایی اقتصادی و اثربخشی نظام حقوقی را فراهم می‌کنند. شفافیت و بساطت در بیان مقررات موجب ارتقای اعتماد عمومی، پیش‌بینی‌پذیری رفتار دولت و تحکیم اصل حاکمیت قانون در محیط کسب‌وکار می‌شود و عدالت حقوقی و رقابت اقتصادی را میسر می‌سازد.

۵.۲. برخورداری از نظارت و ضمانت اجرای متنوع

با توجه به تمایزهای ذکرشده، قطعیت یافتن انتشار محتوم و مؤثر مقررات مترتب بر کسب‌وکار و حتمیت یافتن ضوابط مقتضی در این محیط، علاوه بر استانداردهای حقوقی و آیین‌های قانونی، مستلزم طراحی یک الگوی نظارتی ترکیبی و تمهید گستره متنوعی از ضمانت اجراها و ابزارهای تضمینی است که متناسب با نوع مقرر و نحوه نقض آن نیز باشد (Baldwin et al, 2012, pp. 230-231). این ضوابط و شرایط زمانی اثربخش خواهد بود که اجرای آن‌ها تحت نظارت دقیق و شفاف قرار گیرد و نهادهای مقررات‌گذار علاوه بر در اختیار داشتن ابزارهای برگرفته از صلاحیت‌های قانونی مقتضی برای تدوین و اجرای مقررات در حوزه‌های معنون در قوانین، در برابر تخطی‌ها و کوتاهی‌های احتمالی مربوط به نقض موازین راجع به تنظیم‌گری نیز مسئول و

پاسخ‌گو باشند. لذا چنین نظامی از نظارت اعمال و ضمانت اجرا باید تدارک دیده شود تا تمام هنجارها و معیارهای پیش‌گفته عینیت یابد و تضمین‌هایی عملی برای رعایت این حق اقتصادی ناشی از کسب و کار، شهروندی و تکلیف عمومی وجود داشته باشد (OECD, 2012, p. 18).

تجربه تطبیقی نیز نشان می‌دهد که در غیاب نظام ضمانت اجرای همه‌جانبه، دولت‌ها و مقام‌های عمومی ذی‌صلاح ممکن است با تأخیر، گزینشگری یا حتی امتناع از انتشار صحیح مقررات، زمینه‌ای برای بی‌ثباتی و عدم اطمینان در بازار ایجاد کنند. بنابراین، صرف الزام قانونی به انتشار کافی نیست، بلکه برای تضمین اثرگذاری واقعی باید مجموعه‌ای از سازوکارهای نظارت (جمع‌آوری و تحلیل داده‌های عملکرد، گزارش‌دهی منظم، ارزیابی تطبیقی و اعمال اقدامات اصلاحی در صورت عدم انطباق) و سامانه‌ای از ضمانت اجرای حقوقی و اداری متنوع و چندلایه (نظیر بطلان مقررات فاقد انتشار صحیح، مسئولیت مدنی و جبران خسارت ناشی از انتشار ناقص یا تأخیر در دسترس‌سازی قوانین و مقررات، سازوکارهای نظارت مستقل و جریمه‌های مالی و انضباطی یا حتی ضمانت اجرای کیفری) پیش‌بینی شود (OECD, 2015, pp. 34-37).

۳. ضمانت اجرای مرتبط با انتشار مقررات کسب و کار و وضعیت تنظیم‌گری کشور

ضمانت اجراها به مجموعه ترتیبات و تدابیری اطلاق می‌شود که رعایت هنجارها و تعهدات قانونی را الزامی و تضمین می‌کنند و شامل واکنش‌ها و اقدامات از قبل پیش‌بینی‌شده و سازمان‌یافته‌ای است که از سوی منابع حقوقی و مراجع صلاحیت‌دار اعلام و اعمال می‌شوند (دانش‌پژوه، ۱۳۹۱ ب، صص. ۱۲۹-۱۳۱). این سازوکارها هم‌زمان نقش بازدارنده و الزام‌آور دارند و چهارچوبی قانونی برای مواجهه با نقض هنجارهای حوزه عمومی و عدم رعایت تعهدات قانونی فراهم می‌آورند و درعین حال، پاسخ و عکس‌العمل مقتضی و قانونی را در برابر متخلف به همراه دارند تا تحقق اهداف حقوقی و برقراری نظم و امنیت حقوقی تضمین شود (ویژه، ۱۴۰۳، صص. ۷۰-۷۵). به تبع، ضمانت اجراها بر اساس ماهیت، مرجع اعمال، شدت و هدف، به سه دسته اصلی اداری، کیفری و حقوقی (مدنی) تقسیم می‌شوند.

با عنایت به تجمیع و تشخیص انواع ضمانت اجرای ممکن و متصور در قلمرو تکلیف دولت و نهادهای عمومی در زمینه انتشار قوانین و مقررات کسب و کار، لازم است تا گستره ضمانت اجرای مختلف مورد برشماری و بررسی قرار گیرد تا امکان تطبیق آن مشخص شود. جدول زیر،

طبقه‌بندی «اجمالی و کلی» ضمانت اجراهای مذکور را نشان می‌دهد و به فهم دقیق‌تر در تضمین اثرگذاری مقررات کمک می‌کند.

شرایط تحقق	نوع ضمانت اجرا	کیفری	اداری - انتظامی	حقوقی
مبنا و ماهیت	کیفری - تنبیهی	انضباطی - اجرایی	مسئولیت مدنی	
عنصر قانونی	قانون اساسی و قوانین عادی	قوانین و مقررات قانونی	قواعد کلی و قوانین	
عنصر مادی	فعل یا ترک فعل مجرمانه	تخلف اداری یا شغلی	وقوع خسارت و تقصیر	
عنصر معنوی	سوء نیت شرط است	سوء نیت شرط نیست	بدون سوء نیت نیز متصور است	
مرجع اعمال	دادگاه‌ها و محاکم کیفری	هیئت‌های انتظامی و مراجع اداری	دادگاه‌ها و محاکم حقوقی	
هدف اصلی	بازدارندگی، اصلاح رفتار، تنبیه و مجازات	تضمین رعایت قوانین و مقررات قانونی	جبران خسارت، ایفاء تعهدات	
شدت	بسیار بالا	بالا	متوسط	

بنابراین، در فرض عدم رعایت ضوابط مقتضی انتشار مقررات کسب‌وکار، لازم است تا مجموعه ضمانت اجراهای نظام حقوقی به کار گرفته شود. لذا کاربست هم‌زمان سه ضمانت اجرای کیفری، اداری-انتظامی و مدنی در قالب یک سیستم یکپارچه ضروری می‌نماید. این رویکرد جامع با ایجاد بازدارندگی چندلایه، از سویی امکان هرگونه تخلف و تخطی از ضوابط انتشار را تا حد زیادی ممنوع می‌سازد و از سوی دیگر، در صورت اهمال یا تخلف، با مهیا ساختن واکنش متناسب و قاطع، ضمن تعقیب و تنبیه متخلف، به اصلاح رویه اداری و جبران خسارت زیان‌دیدگان نیز می‌پردازد. در این صورت است که تحقق اهداف کلان تنظیم‌گری محیط کسب‌وکار ازجمله شفافیت، پیش‌بینی‌پذیری، نظم و امنیت حقوقی فعالان و ذی‌نفعان این عرصه ممکن خواهد شد.

۱.۳. ضمانت اجرای حقوقی متصور بر عدم انتشار مقررات مبتنی بر موازین

گام نخست در ارزیابی ضمانت اجرای مقررات کسب و کار، تحلیل ماهیت و سرنوشت حقوقی مقرراتی است که فاقد مؤلفه‌های انتشار معتبر یا کامل‌اند. هنگامی که مقرره‌ای بدون رعایت موازین انتشار، به مرحله اجرا درآید یا ناقص و خارج از ضوابط اعلام شود یا حتی گاه ابلاغ نشده و بدون طی فرایندهای ابلاغ و انتشار، اجرایی شود، پرسش اساسی این است که چنین مقرره‌ای از چه وضعیت حقوقی یا از چه آثاری برخوردار خواهد بود؟ تحلیل این پرسش از آن‌رو اهمیت دارد که نظام حقوقی در برابر هر نوع اختلال در فرایند شکل‌گیری و اجرای مقررات، باید پاسخ مشخص و قاعده‌مند ارائه دهد و از طرفی هم، حقوق و منافع ذی‌نفعان را استیفا کند^۱. بنابراین، شناخت وضعیت حقوقی نقض موازین انتشار مقررات کسب و کار، لازمه تبیین آثار حقوقی، مسئولیت‌های اداری و ضمانت اجرای مربوط ضروری خواهد بود. در ادامه، این مهم بررسی و ارزیابی می‌شود.

الف. عدم نفوذ یا مشروط

«عدم نفوذ» به عنوان یکی از احکام وضعی، بیان‌کننده وضعیت حقوقی ناقصی است که در میانه «صحت» و «بطال» قرار دارد. این مفهوم دلالت بر حالتی دارد که در آن، عمل یا رابطه حقوقی از حیث ارکان اساسی و شکل ظاهری عمدتاً تحقق یافته است، اما به دلیل فقدان یا تعلیق در تحقق یکی از شرایط اعتبار (نفوذ)، واجد اعتبار (اثر) حقوقی کامل نیست و هنوز نمی‌تواند مرجع استناد و محل استدلال قرار گیرد یا لازم‌الاجرا باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲، ص. ۴۸۸). در واقع، چنین عمل یا نهادی در وضعیتی ناقص و غیرفعال قرار دارد که بدان «عمل اداری معیوب» نیز گفته می‌شود که با رفع مانع یا تحقق شرط لازم، می‌تواند به وضعیت صحیح و نافذ ارتقا یابد (هداوند، ۱۳۹۶، ص. ۲۰). به تعبیر دیگر، «عدم نفوذ» نه به معنای بی‌اعتباری ذاتی (مانند بطلان مطلق) و نه به معنای اعتبار بالفعل (مانند صحت)، بلکه به معنای تعلیق اعتبار حقوقی بر تحقق

۱. اصول و فقه شیعه نیز در مواجهه با کیفیت و وضعیت حکم شرعی، رهسپار چنین طرح و طبقه‌بندی از مراحل و منازل حکم شرعی شده است؛ جایی که میان مقام‌های «اقتضا»، «انشا»، «فعلیت» و «تنجز» تفکیک و برای هر کدام، لوازم و آثار مخصوصی بیان می‌شود و هر کدام از آن‌ها در مسئولیت‌آفرینی مشابه نیستند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ق، ج ۱، ص. ۴۲۵؛ فاضل لنکرانی، ۱۳۸۵، ج ۴، ص. ۲۵).

شرطی است؛ شرطی که تحقق آن، وضعیت را از قابلیت به مرحله فعلیت حقوقی می‌برد. بنابراین، «عدم نفوذ» را می‌توان گذرگاهی موقت و قابل جبران از «عدم اعتبار» به «اعتبار کامل» دانست که قابلیت تدارک حیات حقوقی را در خود حفظ کرده است (قبولی درافشان و محسنی، ۱۳۹۱، صص. ۲۵-۲۹) و در صورت رعایت و التزام به موازین و تشریفات حقوقی مربوط، امکان الحاق به جرگه اعمال و وقایع حقوقی نافذ و مؤثر را خواهد یافت. به همین سبب، عناوین مرتبط دیگری مثل «اعتبار مشروط»، در واقع مصادیقی از عدم نفوذ محسوب می‌شود و نشان‌دهنده مراتب مختلفی از این مفهوم است.

ب. بطلان

«بطلان» به عنوان قاطع‌ترین حکم وضعی، وضعیتی است که نقضی اساسی و ذاتی در ماهیت یک عمل یا رابطه حقوقی را نشان می‌دهد و به معنای بی‌اعتباری مطلق و ذاتی آن است (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲، ص. ۹۳). در این حالت، عمل یا رابطه حقوقی از ابتدای وقوع، فاقد اثر حقوقی و اعتبار قانونی است؛ به نحوی که گویی هرگز در عالم حقوق تحقق نیافته است. «بطلان» معمولاً ناشی از نقض در یکی از ارکان اساسی عمل یا قواعد بنیادین نظام حقوقی بوده (شهباز و شمعی، ۱۳۹۴، ص. ۹۳) و با مفاهیمی مانند «عدم نفوذ» متفاوت است؛ زیرا «عدم نفوذ» وضعیتی قابل ترمیم است درحالی‌که «بطلان» دائمی و غیرقابل علاج است و هرگز امکان احیا و اجرا نمی‌تواند داشته باشد. در نتیجه، هیچ اثر معمول حقوقی از عمل باطل مترتب نمی‌شود و هیچ مقام یا مرجع صلاحیت‌داری نمی‌تواند آن را نافذ کند. به عبارت دیگر، «بطلان» حالت انتهایی و غیرقابل اصلاح عمل حقوقی است و تنها راه ایجاد اثر قانونی، از بین برداشتن مانع ذاتی و اساسی است.

ج. لغو

«لغو» به عنوان یکی از احکام وضعی، وضعیتی است که بیان‌کننده از بین رفتن یا بی‌اثر شدن یک عمل، رابطه یا قاعده حقوقی به دلیل تصمیم مرجع صلاحیت‌دار (که در این صورت بدان «ابطال» نیز گفته می‌شود) یا زوال موضوع، مبنا، کارکرد یا محدودیت زمانی آن است. در این حالت، عمل یا مقرر مملکت است از نظر شکل قانونی اولیه صحیح و معتبر تلقی شود، اما به دلایل خارجی نظیر فقدان صلاحیت استمرار، عدم تحقق شرایط عملی لازم یا انقضای مدت اعتبار، اعتبار حقوقی خود و ایجاد آثار حقوقی آتی را از دست می‌دهد (فلاح زاده، ۱۳۹۶، صص. ۱۳۹-۱۴۴). برخلاف

«بطلان» که مستلزم بی‌اعتباری ذاتی و اثر قهقرایی است و در مقابل «عدم نفوذ» که وضعیتی موقت و قابل جبران را نشان می‌دهد، «لغو» ناظر بر سقوط اعتبار امری است که پیش‌تر مشروع و معتبر بوده است، ولی به موجب اراده مرجع ذی صلاح یا به دلیل تغییر اوضاع و احوال، اعتبار و اثر خود را به‌طور کلی از دست می‌دهد. ماهیت «لغو» عمدتاً کارکردی و آینده‌نگر است و منشأ آن نه نقض و نقص در ارکان اساسی اولیه، بلکه فقدان شرط لازم برای تداوم و انقضای مدت یا صدور حکم جدید از سوی مرجعی صالح است. اصل حاکم بر «لغو»، بقای آثار گذشته است. بدین معنا که لغو تنها به آینده تسری می‌یابد و اثر قهقرایی ندارد مگر اینکه صراحتاً خلاف آن مقرر شده باشد. در ادبیات حقوق اداری، اگر مرجع صلاحیت‌دار مصوبه یا تصمیمی را به‌نحوی لغو کند (یا ابطال کند) که آثار ناشی از آن از زمان ایجاد نیز زوال یابد و اراده ازاله اعتبار اولیه و آثار گذشته نیز در میان باشد، این وضعیت تحت عنوان «رجوع یا استرداد» شناخته می‌شود (آقای طوق و لطفی، ۱۴۰۰، صص. ۲۷-۲۹). «رجوع یا استرداد» برخلاف لغو، دارای اثر قهقرایی است و وضعیت را به حالت پیش از ایجاد نهاد و رابطه یا انجام عمل بازمی‌گرداند؛ گویی پیش از رجوع، هرگز وجود خارجی نداشته است.

د. نسخ

«نسخ» وضعیتی است که در آن اعتبار یک قاعده، قانون یا حکم حقوقی به‌وسیله صدور یا ظهور قاعده یا قانون جدیدی متناقض با آن پایان می‌یابد. در این حالت، قاعده یا قانون سابق از زمان «نسخ» دیگر واجد اثر قانونی و جاری نیست، اما آثار گذشته آن که پیش از «نسخ» ایجاد شده‌اند، همچنان محفوظ می‌مانند. به عبارت دیگر، «نسخ» اثر قهقرایی ندارد و محدود به آینده و زمان پس از «نسخ» است (آقای طوق و لطفی، ۱۴۰۰، صص. ۲۷-۲۹). برخلاف «لغو» که معمولاً ناشی از تغییر شرایط واقعی، فقدان موضوع یا تصمیم مرجع صالح است، «نسخ» بیشتر ماهیت قانونی و اصلاحی دارد و ناشی از اراده مقنن یا مرجع صالح برای به‌روزرسانی و استفاده از مقررات جدید به جای مقررات قدیم است. آثار «نسخ» از زمان صدور مقرر جدید اعمال می‌شود و مقرر قدیمی دیگر قابل استناد یا اجرا نیست مگر آنکه قانون تصریح کند که اثر گذشته نیز از میان می‌رود. به بیان دیگر، «نسخ» ابزاری حقوقی برای رفع تعارضات میان قوانین قدیم و جدید و اصلاح نظام مقرراتی است بدون آنکه به اعتبار ذاتی مقرر قدیمی خدشه وارد کند (فلاح‌زاده،

هـ. تعلیق

«تعلیق» وضعیتی میانی است که در آن اجرای یک عمل، مقرر یا تصمیم حقوقی به‌طور موقت و برای مدت زمان معین یا تا تحقق شرط مخصوصی متوقف می‌شود درحالی‌که اعتبار حقوقی آن همچنان برقرار است. این مفهوم بیان‌کننده حالتی است که عمل یا مقرر یا مقرر از نظر ارکان و شرایط قانونی صحیح و واجد اثر است و از قبل به‌صورت کامل تشکیل یافته است، اما به دلایل خاصی ازجمله حکم مقام صالح، تصمیم قضایی، بررسی اصلاحی یا محدودیت‌های عملیاتی، اجرای آن موقتاً متوقف می‌شود (دانش‌پژوه، ۱۳۹۱ الف، ص. ۵۱). به بیان دیگر، «تعلیق موقت» یک ابزار عملیاتی و نظارتی است که امکان کنترل، اصلاح یا بازبینی اجرای مقررات و تصمیمات حقوقی را بدون خدشه به اعتبار قانونی آن‌ها فراهم می‌آورد و جنبه حفاظتی-اصلاحی دارد. برخلاف «لغو» و «فسخ» که موجب زوال دائمی اثر حقوقی می‌شوند و «عدم نفوذ» که ناشی از نقص اولیه در تشکیل عمل حقوقی و هویت ناقص ابتدایی آن بوده است، «تعلیق موقت» ناظر بر توقف موقتی و پسینی آثار یک وضعیت حقوقی صحیح و نافذ است. لذا با تعلیق، عمل و رابطه حقوقی به قوت خود باقی است، اما ایفای اثر و اجرای تعهدات ناشی از آن به‌طور موقت به حالت تعویق درمی‌آید (میرزایی، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۳).

۲.۳. جمع‌بندی و تحلیل ضمانت اجرای حقوقی (رویکرد مختار)

الف. ضمانت اجرای حقوقی در آخرین مقررات قانونی

با امان‌نظر به «ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب‌وکار» (الحاقی ۱۴۰۱)، «بند ۴ بخش‌نامه معاون حقوقی رئیس‌جمهور در خصوص ضرورت افزایش ثبات، امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری و اطلاع‌رسانی مؤثر مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار» و «ماده ۶ آیین‌نامه لزوم ثبت و اطلاع‌رسانی مقررات در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار»، در صورت عدم ثبت و انتشار مقررات، طبق نصاب‌های زمانی معتبر و مقرر در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار، مقرر مزبور نسبت به اشخاص ذی‌نفع نافذ نیست و در وضعیت عدم نفوذ به همراه تمام لوازم و پیامدهای آن قرار می‌گیرد. اگرچه آیین‌نامه از حیث زمانی

مؤخرالتصویب است و این امر می‌تواند ظاهراً به مثابه قرینه‌ای بر اراده مؤخر قانون‌گذار تلقی شود، اما از سوی دیگر، عبور آیین‌نامه از مفهوم «نفوذ» به «لازم‌الاجرا»، فراتر از حدود اختیارات و ظرفیت هنجارگذاری یک آیین‌نامه است. به بیان دیگر، آیین‌نامه نمی‌تواند با تغییر در وصف «نفوذ» و جایگزین کردن آن با شرط «لازم‌الاجرا» بودن، در مفاهیم مستقر حقوقی تصرف ماهوی کند و ماهیت و آثار حکم قانون را دگرگون سازد؛ زیرا چنین تغییری در حکم، وضع قاعده تقنینی جدیدی است و به موجب اصل رعایت سلسله‌مراتب، اصل انطباق و برتری هنجارهای فرازین بر هنجارهای فرودین، خارج از صلاحیت آیین‌نامه محسوب می‌شود؛ به خصوص در آیین‌نامه مذکور که از جمله آیین‌نامه‌های اجرایی است (عباسی، ۱۴۰۰، صص. ۵۴-۵۸). حتی اگر چنین مقرراتی از سوی مراجع صالح وضع و از حیث ظاهری در منظومه هنجارهای نظام حقوقی وارد شوند، تا زمانی که تشریفات ثبت و انتشار آن‌ها مطابق نصاب‌های زمانی و ضوابط مقرر رعایت نشده باشد، از اعتبار حقوقی کافی برخوردار نیستند و قابلیت اجرا و استناد در قبال اشخاص ذی‌نفع را پیدا نخواهند کرد مگر آنکه از رهگذر «ترمیم» شکلی و انجام صحیح فرایند انتشار، نقص مزبور برطرف شود (هداوند، ۱۳۹۶، ص. ۲۰۱). از این رو نمی‌توان این گونه مقررات را مشمول بطلان مطلق دانست؛ زیرا امکان ترمیم و احیای آثار آن‌ها از طریق اعمال و رعایت متأخر ضوابط انتشار وجود دارد و در حکم عدم مطلق نیستند، بلکه در وضعیت «عدم نفوذ» و تعلیق آثار حقوقی باقی به معنای لازم‌الاجرا نبودن می‌ماند.

از سوی دیگر، نمی‌توان وضعیت این گونه مقررات را ذیل مفهوم «تعلیق موقت» نیز صورت‌بندی کرد؛ زیرا تعلیق موقت ناظر به قواعد و اعمالی است که ابتدا به طور کامل شکل گرفته و واجد وجود و اعتبار حقوقی ابتدایی شده‌اند و سپس به موجب علت یا حکم لاحق، اجرای آثار آن‌ها موقتاً متوقف می‌شود حال آنکه در بحث حاضر، این مقررات اساساً به دلیل فقدان انتشار مقتضی، به مرحله تکوین و کمال حقوقی نرسیده‌اند تا موضوع تعلیق قرار گیرند. به بیان دیگر، چیزی که هنوز به منصفه وجود حقوقی نرسیده است، قابلیت تعلیق ندارد.

۱. به بیان دیگر، عمل اداری باطل اساساً به وجود نیامده و گویی مرده به دنیا آمده است. لذا با مسامحه عمل اداری نامیده می‌شود در حالی که در مانحن‌فیه، عمل اداری معیوب است، یعنی مقرر به وجود آمده، اما همچنان مولودی ناقص است (هداوند، ۱۳۹۳، ج ۱، ص. ۱۴).

بنا بر مقدمات ذکرشده، مقرره‌ای که برخلاف ضوابط و نصاب‌های مقرر منتشر شده است، در زمره مقررات «باطل» به معنای خاص حقوقی ذکرشده قرار نمی‌گیرد، بلکه فاقد نفوذ و اعتبار حقوقی است و از حیث حقوقی، «غیر نافذ»، همانا معیوب و لازم‌الاجرا نبودن محسوب می‌شود. لذا در نسبت با چنین مقرره معیوبی می‌توان به‌طور کلی دو مسیر حقوقی را ترسیم کرد.

نخست آنکه، مقرره از طریق «ترمیم» و تدارک متأخر شرایط صحت، به مرحله کمال حقوقی برسد و نفوذ و اعتبار را کسب کند و دوم آنکه، مقرره در چهارچوب سازوکارهای نظارت قضایی و اداری، مورد «ابطال» قرار گیرد و از مجموعه هنجارهای نظام حقوقی به‌صورت کلی خارج شود. همین قابلیت ابطال موجب شده است در برخی نوشته‌ها از این وضعیت، ذیل عنوان «بطلان نسبی» نیز یاد شود (هداوند، ۱۳۹۶، ص. ۲۰۲).

از سویی مسیر اصلاح و ترمیم ناظر به وضعیتی است که مرجع مقرره‌گذار با رعایت متأخر تشریفات ثبت و انتشار، نقض شکلی سابق را جبران می‌کند. در این فرض، به‌محض ثبت و انتشار صحیح مقرره در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار (به‌مثابه بستر تحقق الزامات حقوقی و قانونی انتشار مقررات مترتب بر کسب‌وکار)، مقدمات لازم برای نفوذ آن فراهم می‌شود و مقرره معتبرشده و تنفیذیافته، از این پس، قابلیت اجرا و استناد می‌یابد. با این حال، تا پیش از تحقق انتشار مقتضی، مقرره فاقد نفوذ است و نمی‌توان آثار آن را نسبت به دوره پیشین به اشخاص تحمیل کرد؛ به‌ویژه با توجه به اصل عدم عطف به ماسبق شدن و لزوم رعایت امنیت و قطعیت حقوقی.

ب. سایر ضمانت اجراها و مسئولیت‌های مترتب بر مقوله انتشار مقررات

علاوه بر ضمانت اجرای بحث‌شده در فوق، رفتارها و نتایج قابل قبول دیگری نیز قابل استناد و اشاره است. برای مثال، مسیر ابطال (اعلام بطلان) زمانی مطرح می‌شود که از طریق دادرسی از طریق دیوان عدالت اداری حسب ماده ۱۲ و ماده ۸۰ قانون دیوان عدالت اداری، تقاضای ابطال آن مطرح و در هیئت عمومی دیوان ابطال شود؛ زیرا دیوان نیز می‌تواند در چهارچوب وظایف نظارتی خود و اختیارات قانونی که دارد، خود رأساً به شناسایی و ابطال چنین مقرراتی مبادرت ورزد. علاوه بر این، از جهت مسئولیت اداری یا انتظامی نیز می‌توان تخلف مرجع مقرره‌گذار و مقام اداری مسئول انتشار را تحت عنوان «نقض قوانین و مقررات مربوط»، «کم‌کاری یا سهل‌انگاری در انجام

وظایف محول‌شده» یا عناوین مشابه، در چهارچوب ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری مورد تعقیب قرار داد؛ با لحاظ تبصره ۴ ماده ۱۶. این مهم را تبصره ماده ۱۲۰ قانون دیوان عدالت اداری مصوب ۱۴۰۲ بیان کرده و دستگاه‌های اجرایی موضوع ماده ۱۲ آن قانون را مکلف کرده است با حفظ محرمانگی، طبق قوانین و مقررات مربوط، یک نسخه از مصوبات خود را ظرف یک ماه پس از وضع یا صدور، در پایگاه الکترونیک دیوان عدالت قرار دهند. خودداری از اجرای این تکلیف، تخلف اداری محسوب می‌شود. از این حیث، امکان طرح دعوی الزام به انتشار مقررات توسط مراجع مقررات‌گذار، نزد مراجع ذی‌صلاح قانونی مصداق دیگری از ضمانت اجرای حائز اهمیت است که از مصادیق آن می‌توان به موضع دیوان عدالت اداری ناظر به انتشار متن کامل آیین‌نامه حفظ ثبات بازار سرمایه و صیانت از حقوق سرمایه‌گذاران و سهام‌داران مصوب شورای عالی بورس و ورود دیوان عدالت اداری به شکایت و الزام به انتشار آیین‌نامه داخلی هیئت عالی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد.

در خصوص دیگر ضمانت اجرای حقوقی ناظر به موضوع مانحن‌فیه نیز (حسب مورد)، تصور و ترتب دعوی مسئولیت مدنی قابل طرح و اقامه خواهد بود. این امکان، با عدالت توزیعی و ترمیمی، حکمرانی خوب و قانون‌گذاری مسئولانه تناسب دارد (ارسطا و ممی‌زاده، ۱۳۹۷، صص. ۳۳۸-۳۳۷؛ ولایی و همکاران، ۱۴۰۱، صص. ۹۰۹-۹۱۱)؛ ضمن اینکه بنا به اطلاق مترتب بر ماده ۱ مسئولیت مدنی، حسب ماده ۱۱ قانون مذکور و بر اساس نظریه عمومی پذیرفته‌شده در نظام حقوقی ایران، مطالبه زیان و جبران خسارت در صورتی که ارکان و عناصر مسئولیت مدنی محقق شود و تقصیر و انتساب مراجع مقررات‌گذار مترتب بر بروز خسارت به ذی‌نفعان احراز شود از جمله در فرض راجع به وجود تکلیف قانونی بر اقدام (ترک فعل مصرح در قانون و نقض تکلیف از طریق ترک فعل) و احراز رابطه سببیت میان ترک فعل و زیان وارده متصور است (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۱، ص. ۳۷۱ و زرگوش، 1392، ص. ۱۶۰).

ج. وضعیت تنظیم‌گری از مجرای انتشار مقررات کسب و کار در نظام حقوقی ایران

به شرح پیش‌گفته، قوانین و مقررات مختلفی با احکام و الزاماتی پراکنده در این زمینه به تصویب

رسیده و به‌خصوص در قوانین و مقررات وضع‌شده در سالیان اخیر و همچنین، اهتمام و عنایت معاونت حقوقی ریاست‌جمهوری^۱، این تکامل توانسته است افزوده‌هایی را برای نظام حقوق کسب‌وکار ایران به ارمغان بیاورد، اما بر اساس آمارهای رسمی، رویه‌های عرفی، ارزیابی‌های میدانی و شواهد تجربی، می‌توان دریافت که برخی از این الزامات قانونی در عمل نتوانسته‌اند جایگاه مطلوبی در نظم حقوقی بیابند و در مواردی، ماهیتی شکلی و نمادین به خود گرفته‌اند و فاقد ضمانت اجرای مؤثر و متناسب هستند.

این تفاوت میان «حقوق مکتوب و وضع‌شده» و «حقوق در حال اجرا» را می‌توان در چند محور ردیابی کرد. نخست، نقصان در سازوکارهای نهادی؛ به‌گونه‌ای که نهادهای نظارتی غالباً فاقد ظرفیت فنی، منابع کافی و اختیارات لازم برای پایش مؤثر تبعیت از این ضوابط هستند. دوم، چالش‌های فرهنگی و ساختاری در بدنه دیوان‌سالاری دولتی که گاه منجر به مقاومت در برابر شفافیت، مشارکت‌جویی و پاسخ‌گویی می‌شود. سوم، ابهام و تعدد مقررات که خود به تضاد و تعارض در الزامات و در نتیجه، تضعیف ضمانت اجرا می‌انجامد.

در کنار این محورهای کلی، ضعف‌های نهادی و زیرساختی «پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار» نیز قابل چشم‌پوشی نیست. بر اساس تکلیف مقرر در ماده ۳۰ قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار، پایگاه مزبور باید نه صرفاً یک مخزن صوری مصوبات، بلکه جزئی از «سامانه ملی قوانین و مقررات» و نقطه ارجاع واحد برای دسترسی عمومی به همه مقررات مؤثر بر محیط کسب‌وکار باشد درحالی‌که ارزیابی‌ها نشان می‌دهد این پایگاه هنوز از حیث پوشش کامل مقررات، یکپارچگی داده‌ها، دسته‌بندی موضوعی و اتصال کارآمد به سامانه‌های موازی، با

۱. راهنمای حقوق فعالان اقتصادی در مواجهه با مقررات (ابلاغی ۱۴۰۳ معاونت حقوقی رئیس‌جمهوری) با تأکید بر حقوق مهم ذی‌نفعان و کسب‌وکارها، مواردی از جمله حق آگاهی از مراجع وضع مقرر و حدود صلاحیت آن‌ها، حق آگاهی و دسترسی به مقررات، حق آگاهی از مقررات معتبر از نامعتبر، حق بر شفافیت مقررات، حق استعلام و تقاضای رفع ابهام از مقررات، حق ارائه پیشنهاد اصلاح، حذف یا وضع مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار، حق مشارکت در تدوین مقررات، حق آگاهی از پیش‌نویس مقررات قبل از تصویب، حق لازم‌الاجرا ندانستن مقررات منتشرنشده در پایگاه کسب‌وکار، حق محفوظ ماندن حقوق مکاتبه شهروندان در برابر مقررات جدید، حق داشتن مهلت مقتضی جهت رعایت مقرر پس از انتشار و حق گزارش مقررات مغایر قوانین را بر اساس قوانین و مقررات بالادستی احصا کرده است که تحقق موارد ابلاغی در عمل مستلزم توجه شایسته به موازین حقوقی انتشار مقررات حاکم بر محیط کسب‌وکارها در همه مراحل وضع و اجراست.

کاستی‌های جدی مواجه است و اجرای کامل حکم ماده ۳۰ از سال ۱۴۰۲ نیز با موانع متعدد پیش‌بینی شده است (مرکز مال‌میری، ۱۴۰۱، صص. ۱۹-۲۱). افزون‌براین، کیفیت طراحی هنجاری ماده ۳۰ و مقررات متأخر و مرتبط با آن نیز خالی از اشکال نیست. از سویی منوط کردن نفوذ مقررات به ثبت در پایگاه، به لحاظ نظری گامی رو به جلو در جهت تحکیم اصل شفافیت و دسترسی عمومی است، اما از سوی دیگر، نحوه صورت‌بندی برخی احکام مانند مهلت‌های بسیار کوتاه برای انتشار پیش‌نویس مقررات و اخذ نظر ذی‌نفعان یا واگذاری تشخیص ارتباط مقرر با محیط کسب و کار به یک مرجع اداری بدون پیش‌بینی معیارهای روشن، می‌تواند در عمل به تقلیل این ابزارها به صورت‌گرایی اداری یا حتی دور زدن تکالیف منجر شود.

در سطحی دیگر، معضل اصلی را باید در ضعف ضمانت اجرا و نظارت مستمر جست‌وجو کرد. به‌رغم تصریح قانون و آیین‌نامه بر شرط بودن ثبت و انتشار برای نفوذ، هنوز رژیم منسجم و صریحی برای مسئولیت اداری، انتظامی و حتی مالی مقامات متخلف از تکلیف انتشار شکل نگرفته و بخش مهمی از فشار هنجاری بر دوش تفاسیر دکترینال و رویه احتمالی مراجع قضایی و شبه‌قضایی باقی مانده است؛^۱ زیرا نظام داده و ارزیابی عملکرد در باب انتشار مقررات کسب و کار نیز دچار ضعف مزمن است. در حال حاضر، جز برخی گزارش‌های پراکنده از سوی اتاق بازرگانی، مرکز پژوهش‌های مجلس و معدود نهادهای تخصصی، تصویر منسجم و برخطی از میزان تبعیت دستگاه‌ها از ماده ۳۰، سهم مقررات ثبت‌نشده، متوسط تأخیر در انتشار و نسبت پیش‌نویس‌های منتشرشده به مقررات نهایی در دست نیست. اگر این وضعیت را در پرتوی پنج معیار هنجاری اصلی پژوهش یعنی «مشارکت ذی‌نفعان و مشاوره عمومی»، «اطلاع‌رسانی جامع و دسترسی اثربخش»، «انتشار به‌موقع و زمان‌بندی بهنگام»، «زیان‌روشن و بیان روان» و «نظارت

۱. به نظر می‌رسد مهم‌ترین حلقه مفقوده تحقق تام ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب و کار، ضرورت توجه جدی‌تر دیوان عدالت اداری به ابزارهای نظارت خود است. اگر دعاوی متعددی در الزام مراجع وضع مقرر به انتشار مقررات (در فرایندهای پیش، حین و پس از تصویب) نزد دیوان عدالت به رویه محقق برسد یا دیوان از ترتیب اثر دادن به مقررات منتشرنشده خودداری کند و به‌موازات آن، ابطال‌های مؤثری در دستور کار قرار دهد، دستگاه‌های اجرایی به رعایت ماده ۳۰ مقید خواهند شد؛ چنان‌که در بند ۱۳ راهنمای حقوق فعالان اقتصادی در مواجهه با مقررات (مصوب ۱۴۰۳ معاون حقوقی رئیس‌جمهوری) نیز تأکید شده است.

مضاعف و ضمانت اجراهای متنوع» بسنجیم، می‌توان به جمع‌بندی میانجی زیر رسید.

نخست، در حوزه مشارکت، قانون و آیین‌نامه برای اخذ نظر تشکلهای و فعالان اقتصادی، سازوکارهایی مانند انتشار پیش‌نویس مقرر و اخذ نظر در مهلت مشخص را پیش‌بینی کرده، اما هم کوتاه بودن مهلت‌ها و هم نبود فرهنگ نهادینه‌شده مشارکت در دستگاه‌ها، مانع تحقق مشارکت «معنادار» شده است. دوم، در عرصه اطلاع‌رسانی، ایجاد پایگاه اختصاصی و اتصال آن به سامانه ملی قوانین، از حیث طراحی هنجاری پیشرفت محسوب می‌شود، اما نقص در پوشش کامل مقررات و نبود رابط کاربری و جست‌وجوی پیشرفته کاربرمحور و دیگر چک‌لیست‌های مطرح‌شده، کارکرد اطلاع‌رسانی مؤثر را مخدوش می‌کند. سوم، در معیار به‌موقع بودن، قانون‌گذار با تعیین مواعد مشخص، ظاهراً به سمت استانداردهای بین‌المللی حرکت کرده، اما عدم رعایت این مواعد، فقدان ضمانت اجرای روشن برای تأخیر و نبود گزارش‌دهی عمومی، این مزیت را تا حد زیادی خنثی کرده است. در زمینه روشن و روان بودن زبانی و شفافیت محتوای مقررات نیز آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های جدید در قالب و ساختار نسبتاً منظم‌تری نسبت به مقررات پیشین نگاشته شده‌اند، اما هنوز عدم انطباق زبان مقررات با اصول نگارش روشن و قابل فهم برای مخاطب غیرحقوقی محسوس است؛ به‌خصوص آنجا که مقررات، ترکیبی از اصطلاحات تخصصی حقوقی، اداری و اقتصادی‌اند و در عمل، بدون واسطه‌گری نهادهای تخصصی (اتاق‌ها، تشکلهای و مشاوران حقوقی)، به‌سختی برای بنگاه‌های کوچک و متوسط قابل فهم‌اند. در غیاب تعهدات صریح برای ساده‌سازی زبانی، تهیه یادداشت‌های توضیحی، سؤالات متداول و نسخه‌های کاربرمحور برای کسب‌وکارها و فعالان اقتصادی، شفافیت شکلی ناشی از ثبت در پایگاه، الزاماً به شفافیت محتوایی و کارکردی منجر نمی‌شود. درنهایت، نقطه گره وضعیت کنونی را باید در اجرا و پاسخ‌گویی جست. روندهای نظارتی موجود در نظام حقوقی ایران اعم از دیوان عدالت اداری، نهادهای بازرسی و سازوکارهای پارلمانی و بخش خصوصی، هنوز به‌گونه‌ای طراحی نشده‌اند که ترک، تأخیر در انتشار مقررات یا انتشار ناکافی را به‌عنوان یک تخلف قابل اندازه‌گیری و قابل پیگیری، در دستورکار مستمر خود قرار دهند. توصیه مکرر گزارش‌های تحلیلی مبنی بر تمرکز بر پیش‌بینی ضمانت اجرا و نظارت مستمر نشان می‌دهد که بدون طراحی رژیم صریحی از مسئولیت اداری، انتظامی، مدنی و در موارد شدید، کیفری برای ترک تکلیف انتشار، وضعیت عدم نفوذ مقررات ثبت‌نشده بیش از آنکه محصول الزام حقوقی باشد، بر دوش تفسیرهای دکترینال و فشار پراکنده

ذی‌نفعان باقی خواهد ماند.

برآیند این تحلیل انتقادی آن است که نظام حقوقی ایران در سطح هنجارگذاری کلان و طراحی حقوقی، گام‌های مهمی به سمت الگوی مدرن تنظیم‌گری انتشار مقررات کسب و کار برداشته و با نوآوری‌هایی مانند منوط کردن نفوذ مقررات به ثبت در پایگاه، تحول مفهومی قابل توجهی را رقم زده است، اما در سطح اجرا، نظارت و فرهنگ اداری، هنوز در ابتدای راه قرار دارد. برای عبور از این وضعیت میانجی، چاره‌ای جز تقویت ابزارهای نظارتی نهادهای ناظر، تصریح ضمانت اجراهای اختصاصی، توسعه زیرساخت‌های داده و پایش، نهادینه‌سازی مشارکت ذی‌نفعان و ساده‌سازی زبانی و بیانی مقررات وجود ندارد؛ ظرفیت‌ها و اصلاحاتی که بدون آن‌ها، مقوله انتشار همچنان با خطر فروکاستن به یک تشریفات نمادین و کم‌اثر مواجه خواهد بود.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با تمرکز بر مقوله انتشار مقررات کسب و کار نشان داد که انتشار برخلاف تلقی رایج، نه یک تشریفات اداری حاشیه‌ای، بلکه بخشی جدایی‌ناپذیر از ماهیت و اعتبار هنجار حقوقی است. در پرتوی مبانی نظری حاکمیت قانون، حق بر فهم و دسترسی به قانون، قاعده قبح عقاب بلا بیان و تحولات نوین در حوزه حقوق بشر و حقوق اقتصادی، روشن شد که بدون تحقق انتشار مؤثر و دسترسی عادلانه و به‌موقع ذی‌نفعان به مقررات اقتصادی، نه تنها امکان التزام واقعی به قانون مخدوش می‌شود، بلکه مشروعیت یا کارآمدی نظام حقوقی محیط کسب و کار نیز در معرض تردید قرار می‌گیرد. از این منظر، انتشار، شرط تحقق حاکمیت قانون و یکی از ارکان کلیدی امنیت حقوقی و اقتصادی در محیط کسب و کار است و نمی‌توان آن را به سطح یک الزام شکلی و صوری فروکاست.

در گام بعد، با اتکا به ادبیات نظری حقوق عمومی اقتصادی، تحلیل اقتصادی حقوق و استانداردهای بین‌المللی، تلاش شد تا موازین و معیارهای اختصاصی انتشار مقررات در محیط کسب و کار بازسازی شود. پنج معیار محوری «مشارکت ذی‌نفعان و مشاوره عمومی»، «اطلاع‌رسانی جامع و دسترس‌پذیری اثربخش»، «انتشار به‌موقع و زمان‌بندی بهنگام»، «زبان روشن و بیان روان» و «نظام نظارتی مضاعف و ضمانت اجراهای متنوع» به‌عنوان مؤلفه‌های لازم برای یک نظام انتشار بهنجار در عرصه تنظیم‌گری اقتصادی صورت‌بندی شد. تحلیل‌های مقاله

نشان داد که در حوزه مقررات اقتصادی، انتشار صرفاً به معنای «انتشار بالقوه» نیست، بلکه باید به سطح «اطلاع بالفعل» و آگاهی واقعی کنشگران اقتصادی ارتقا یابد؛ زیرا اعتبار مقررهای که در عمل به اطلاع مخاطبان خود نمی‌رسد یا در فرایند تدوین و تصویب منصرف از نظرات و ملاحظات ذی‌نفعان باشد، از حیث کارکردی و هنجاری با چالش جدی مواجه است.

در همین جهت، با تفکیک میان مفاهیمی مانند بطلان، عدم نفوذ، لغو، نسخ و تعلیق موقت، استدلال شد که در نظام حقوقی ایران، مقررهای که بدون رعایت ضوابط و نصاب‌های انتشار - به‌ویژه ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب‌وکار - به مرحله اجرا گذاشته می‌شود، در زمره اعمال «باطل» به معنای قاطع و غیرقابل احیا قرار نمی‌گیرد، بلکه در وضعیت «عدم نفوذ» و «عمل اداری معیوب قابل ترمیم» مستقر است. به بیان دیگر، انتشار صحیح و به‌موقع نه صرفاً شرط اجرای مقرر، بلکه از مقومات نفوذ و امکان استناد آن در قبال اشخاص ذی‌نفع است و تا زمان تحقق انتشار مقتضی، مقرر نسبت به آنان نافذ و الزام‌آور نخواهد بود؛ هرچند امکان ترمیم و احیای آثار آن با رعایت متأخر تشریفات انتشار وجود دارد.

در ادامه، قانون‌گذار ایرانی در سال‌های اخیر با تصویب مقرراتی مانند قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار و قانون تسهیل صدور مجوزها و آیین‌نامه‌های مرتبط، در جهت نزدیک شدن به استانداردهای نوین تنظیم‌گری اقتصادی گام برداشته و نوآوری مهمی مانند منوط کردن نفوذ مقررات به ثبت در پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب‌وکار را پذیرفته است، اما همچنان هسته مرکزی نظام انتشار، بر مدار الگوی کلاسیک و انحصار روزنامه رسمی می‌چرخد و سازوکارهای مکمل انتشار الکترونیک، در عمل نقشی تکمیلی و غیرتعین‌کننده دارند. وانگهی، ارزیابی انتقادی وضعیت موجود نشان می‌دهد که میان «نظم حقوقی در بخش قوانین و مقررات» و «نظم حقوقی در حوزه اجرایی» در زمینه انتشار مقررات کسب‌وکار، شکافی معنادار وجود دارد. از یک سو، ماده ۳۰ قانون بهبود محیط کسب‌وکار و مقررات تبعی آن و به‌خصوص «راهنمای حقوق فعالان اقتصادی در مواجهه با مقررات مصوب ۱۴۰۳»، در سطح هنجاری، گامی رو به جلو در جهت تحکیم شفافیت و دسترسی عمومی است و با پذیرش وضعیت «عدم نفوذ» و لازم‌الاجرا نبودن برای مقررات ثبت‌نشده، تحول مفهومی مهمی را در حقوق اداری ایران رقم می‌زند، اما از سوی دیگر، کیفیت طراحی هنجاری و ضعف‌های نهادی و زیرساختی، کارایی این سازوکار را محدود کرده است. تعارض میان مفاهیم «نفوذ» در متن قانون و بخش‌نامه و «لازم‌الاجرا بودن» در

آیین‌نامه، واگذاری تشخیص شمول مقرره نسبت به محیط کسب و کار به مراجع اداری بدون تعریف معیارهای شفاف، مواعد کوتاه و بعضاً غیرواقع‌بینانه برای مشورت با ذی‌نفعان و مهم‌تر از همه، فقدان اعمال نظام نظارت منسجم و ضمانت اجراهای کیفری، اداری-انتظامی و مدنی به همراه ضمانت اجراهای اختصاصی یا حرفه‌ای برای ترک، انجام ناکافی یا تأخیر در ثبت و انتشار، موجب شده است بخش قابل توجهی از ظرفیت اصلاحی این مقررات در حد یک «الزام نمادین» باقی بماند.

منابع

- ۱) آقایی طوق، مسلم و لطفی، حسن (۱۴۰۰). حقوق اداری ۱. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۲) ارسطا، محمدجواد و ممی‌زاده، مهدی (۱۳۹۷). مسئولیت مدنی ناشی از تقنین. پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۱۹ (۲)، صص. ۳۴۲-۳۱۹.
- ۳) امامی، محمد و استوار سنگری، کورش (۱۴۰۱). حقوق اداری ۱. تهران: میزان.
- ۴) انصاری، باقر (۱۳۹۹). اصول و فنون قانون‌گذاری. تهران: دادگستر.
- ۵) باقری، محمود (۱۳۹۰). نقش حقوق شرکت‌ها و بازار بورس در موفقیت خصوصی‌سازی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- ۶) باقری، محمود (۱۳۸۵). اقتصاد مبتنی بر بازار و کاستی‌های حقوق خصوصی. مجله پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۱۹، صص. ۸۸-۴۱.
- ۷) بهرامی احمدی، حمید (۱۳۹۸). قواعد فقه؛ مختصر هفتادوهفت قاعده فقهی حقوقی (با تطبیق بر قوانین). تهران: دانشگاه امام‌صادق (علیه‌السلام).
- ۸) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۹). مجموعه محشی قانون مدنی. تهران: گنج دانش.
- ۹) جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۲). وسیط در ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- ۱۰) خسروی، احمد و نوروزی، حامد (۱۳۹۹). حق بر فهم قانون. مجله حقوقی دادگستری، ۸۴ (۱۱۱)، صص. ۸۷-۶۵.
- ۱۱) دانش‌پژوه، مصطفی (۱۳۹۱ الف). قلمرو اجرا و تفسیر قواعد حقوقی. تهران: جنگل.
- ۱۲) دانش‌پژوه، مصطفی (۱۳۹۱ ب). شناسه حقوق. تهران: جنگل.
- ۱۳) راسخ، محمد (۱۳۸۵). ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون. مجلس و پژوهش، ۱۳ (۵۱)، صص. ۱۳-۴۰.
- ۱۴) رحمت‌اللهی، حسین و یزدی‌زاده البرز، فاطمه (۱۳۹۸). اخلاقیات درونی قانون در اندیشه فولر. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۲ (۸۶)، صص. ۱۶۸-۱۴۷.
- ۱۵) رز، جوزف (۱۳۸۸). در باب حاکمیت قانون و فضیلت آن (لیلی منفرد، مترجم). حقوق اساسی، ۶ (۱۱).
- ۱۶) زارعی، محمدحسین (۱۳۹۴). گفتارهایی در حقوق عمومی مدرن حاکمیت قانون و دموکراسی. تهران: خرسندی.
- ۱۷) زرگوش، مشتاق (۱۳۹۲). حقوق اداری؛ مسئولیت مدنی دولت و کارکنان آن. تهران: جنگل.
- ۱۸) شهباز، سارا و شمعی، محمد (۱۳۹۵). حقوق اداری تطبیقی. تهران: جنگل.

- ۱۹) صادقی، محمد (۱۴۰۳). نیروی الزام‌آور در مقررات مادون قانون حاکم بر بازار اوراق بهادار ایران. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۹، شماره ۱۰۸، صص. ۶۹-۱۰۰.
- ۲۰) عباسی، بیژن (۱۴۰۰). حقوق اداری. چاپ ۶، تهران: نشر دادگستر.
- ۲۱) فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۸۵). ایضاح الکفایه (جلد ۴). چاپ ۵، قم: نوح.
- ۲۲) فلاح‌زاده، علی محمد (۱۳۹۶). حقوق اداری تطبیقی؛ عدالت رویه‌ای. تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش.
- ۲۳) قاسم‌زاده و همکاران (۱۳۸۲). تفسیر قانون مدنی. تهران: سمت.
- ۲۴) قبولی درافشان، سیدمحمد مهدی و محسنی، سعید (۱۳۹۱). نظریه عمومی بطلان در قراردادهای؛ مطالعه تطبیقی در نظام حقوقی ایران و فرانسه. تهران: جنگل.
- ۲۵) قودجانی، اصلان و میدری، احمد (۱۳۸۷). سنجش و بهبود محیط کسب و کار. تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
- ۲۶) کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷). قانون مدنی در نظم کنونی. تهران: دادگستر.
- ۲۷) کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷). کلیات حقوق؛ نظریه عمومی. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ۲۸) مرکزالمیری، احمد (۱۳۹۳). تبیین الزامات و دستاوردهای نظریه حاکمیت قانون (مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین همایش بهبود فضای کسب و کار در ایران). نشر معاونت اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی.
- ۲۹) مرکزالمیری، احمد (۱۳۹۴). حاکمیت قانون، مفاهیم، مبانی و برداشت‌ها. تهران: مجلس شورای اسلامی.
- ۳۰) مرکزالمیری، احمد (۱۴۰۱). الزامات اصلاح و ارتقای پایگاه اطلاعات قوانین و مقررات مرتبط با محیط کسب و کار (موضوع ماده ۲ قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار). ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۰ (۱۲).
- ۳۱) مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۷ق). دائرةالمعارف فقه مقارن (جلد ۱). قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام).
- ۳۲) میرزایی، اقبال علی (۱۳۹۳). قانون و اعتبار زمانی آن با تأکید بر مفهوم و اوصاف قانون موقت. مجله حقوقی دادگستری، ۷۸ (۸۵)، صص. ۱۴۵-۱۷۱.
- ۳۳) والدرون، جرمی (۱۳۹۷). قانون‌گذاری؛ مفاهیم، نظریه‌ها و اصول (حسن و کیلیان، مترجم). تهران: نگاه معاصر.
- ۳۴) ولایی، علی، یاوری، اسدالله و گرجی ازندریانی، علی‌اکبر (۱۴۰۱). در سودای مسئولیت‌پذیری

قانون‌گذار؛ درنگی بر مسئولیت مدنی ناشی از اعمال تقنینی. مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۳ (۲)، ۸۸۷-۹۱۲.

- (۳۵) ویژه، محمدرضا (۱۴۰۳). دولت و هنجار حوزه عمومی. دولت‌پژوهی، ۱۰ (۳۹)، صص. ۵۳-۸۴.
- (۳۶) هداوند، مهدی (۱۳۹۶). درآمدی به نظریه عمومی ترمیم‌پذیری عمل اداری. پژوهش حقوق عمومی، ۱۸ (۵۴)، صص. ۱۹۷-۲۱۷.
- (۳۷) هداوند، مهدی (۱۳۹۳). حقوق اداری تطبیقی (جلد ۱). تهران: سمت.
- (۳۸) هداوند، مهدی و مشهدی، علی (۱۳۹۳). اصول حقوق اداری (در پرتوی آرای دیوان عدالت اداری). تهران: خرسندی.

- 39) Bailey, G. (1941). The promulgation of law. The American Political Science Review, 35(6), 1059-1084.
- 40) Baldwin, Robert, Cave, Martin, & Lodge, Martin. (2012). Understanding regulation: Theory, strategy, and practice. Oxford Academic.
- 41) Black, J. (1987). Rules and regulators. Oxford University Press.
- 42) Braithwaite, J., & Drahos, P. (2000). Global business regulation. Cambridge University Press.
- 43) Department for Business, Energy & Industrial Strategy (BEIS). (2019). Business regulation: Understanding business' perceptions and behavior.
- 44) European Commission. (2021). Better regulation guidelines (SWD(2021) 305 final). European Commission.
- 45) Geginat, C., & Saltane, V. (2016). Open for business? Transparent government and business regulation. Journal of Economics and Business, 88, 1-21.
- 46) Gerards, J. (2020). A right of access to law - or rather a right of legality and legal aid? In A. von Arnould (Ed.), The Cambridge handbook of new human rights (pp. 555-562).
- 47) Kirkpatrick, C. (2006). Regulatory impact assessment. In M. A. Crew & D. Parker (Eds.), International handbook on economic regulation (pp. 232-254). Edward Elgar.
- 48) Law Commission. (2016). Form and accessibility of the law applicable in Wales (Law Com No. 366). The Stationery Office.
- 49) Liebwald, D. (2015). On transparent law, good legislation and accessibility to legal information: Towards an integrated legal information system. Artificial Intelligence and Law, 23, 301-314.
- 50) National Audit Office. (2021). Principles of effective regulation: Good practice guidance. National Audit Office.
- 51) OECD. (2012). Recommendation of the Council on Regulatory Policy and Governance. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Publishing.
- 52) OECD. (2015). OECD regulatory policy outlook 2015. OECD Publishing.

- 53) OECD. (2020). Regulatory impact assessment: OECD best practice principles for regulatory policy. OECD Publishing.
- 54) OECD. (2025). OECD regulatory policy outlook 2025. OECD Publishing.
- 55) Office of the Federal Register. (2011). A guide to the rulemaking process. National Archives and Records Administration.
- 56) Rice, S. (2000). A human right to legal aid. SSRN Electronic Journal.
- 57) United States Code. (2024). Administrative Procedure Act, 5 U.S.C. Section 553 (Rule making).
- 58) World Justice Project. (2021). Rule of law index 2021. World Justice Project.
- 59) World Trade Organization. (2021). Services domestic regulation: Locking in good regulatory practices - Analyzing the prevalence of services domestic regulation disciplines and their potential linkages with economic performance. Economic Research and Statistics Division.

References

- 1) Abbasi, Bijan (1400 SH/2021). Hoquq-e Edari [Administrative Law] (6th ed.). Tehran: Dadgostar Publishing [in Persian].
- 2) Aghaei Togh, Moslem & Lotfi, Hassan (1400 SH/2021). Hoquq-e Edari 1 [Administrative Law 1]. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar [in Persian].
- 3) Ansari, Baqer (1399 SH/2020). Osoul va Fonoun-e Qanoungozari [Principles and Techniques of Legislation]. Tehran: Dadgostar [in Persian].
- 4) Arasta, Mohammad Javad & Mamizadeh, Mahdi (1397 SH/2018). Masouliyat-e Madani-ye Nashi az Taqnin [Civil Liability Arising from Legislation]. Pazhouheshnameh-ye Hoquq-e Eslami [Journal of Islamic Law Research], 19 (2), 319-342 [in Persian].
- 5) Bahrami Ahmadi, Hamid (1398 SH/2019). Qavaed-e Feqh; Mokhtasar-e Haftad-o-Haft Qaede-ye Feqhi-ye Hoquqi (ba tatbiq bar qavanin) [Rules of Jurisprudence; A Summary of Seventy-Seven Legal Jurisprudential Rules (with application to laws)]. Tehran: Imam Sadiq University [in Persian].
- 6) Bailey, G. (1941). The promulgation of law. The American Political Science Review, 35(6), 1059-1084.
- 7) Baldwin, Robert, Cave, Martin, & Lodge, Martin. (2012). Understanding regulation: Theory, strategy, and practice. Oxford Academic.
- 8) Baqeri, Mahmoud (1385 SH/2006). Eqtesad-e Mobtani bar Bazar va Kasti-ha-ye Hoquq-e Khosousi [Market-Based Economy and Shortcomings of Private Law]. Majaleh-ye Pazhouhesh-e Hoquq va Siyasat [Journal of Law and Politics Research], 19, 41-88 [in Persian].
- 9) Baqeri, Mahmoud (1390 SH/2011). Naqsh-e Hoquq-e Sherkat-ha va Bazar-e Bours dar Movaffaqiyat-e Khosousisazi [The Role of Corporate Law and the Stock Market in the Success of Privatization]. Tehran: Islamic Parliament Research Center [in Persian].
- 10) Black, J. (1987). Rules and regulators. Oxford University Press.
- 11) Braithwaite, J., & Drahos, P. (2000). Global business regulation. Cambridge University Press.
- 12) Daneshpazhouh, Mostafa (1391 SH/2012a). Qalamrov-e Ejra va Tafsir-e Qavaed-e Hoquqi [Scope of Implementation and Interpretation of Legal Rules]. Tehran: Jangal [in Persian].
- 13) Daneshpazhouh, Mostafa (1391 SH/2012b). Shenaseh-ye Hoquq [Identifier of Law]. Tehran: Jangal [in Persian].
- 14) Department for Business, Energy & Industrial Strategy (BEIS). (2019). Business regulation: Understanding business' perceptions and behavior.
- 15) Emami, Mohammad & Ostovar Sangari, Kouros (1401 SH/2022). Hoquq-e Edari 1 [Administrative Law 1]. Tehran: Mizan [in Persian].
- 16) European Commission. (2021). Better regulation guidelines (SWD(2021) 305 final). European Commission.
- 17) Fallahzadeh, Ali Mohammad (1396 SH/2017). Hoquq-e Edari-ye Tatbiqi; Edalat-e Rouyeh-i [Comparative Administrative Law; Procedural Justice]. Tehran: Shahr-e Danesh Legal Research Institute [in Persian].

- 18) Fazel Lankarani, Mohammad (1385 SH/2006). *Izah al-Kefayah* (Vol. 4, 5th ed.). Qom: Nuh [in Arabic].
- 19) Geginat, C., & Saltane, V. (2016). Open for business? Transparent government and business regulation. *Journal of Economics and Business*, 88, 1-21.
- 20) Gerards, J. (2020). A right of access to law – or rather a right of legality and legal aid? In A. von Arnould (Ed.), *The Cambridge handbook of new human rights* (pp. 555-562).
- 21) Hadavand, Mehdi & Mashhadi, Ali (1393 SH/2014b). *Osoul-e Hoquq-e Edari (dar Partov-e Aray-e Divan-e Edalat-e Edari)* [Principles of Administrative Law (in Light of the Rulings of the Court of Administrative Justice)]. Tehran: Khorsandi [in Persian].
- 22) Hadavand, Mehdi (1393 SH/2014a). *Hoquq-e Edari-ye Tatbiqi* [Comparative Administrative Law] (Vol. 1). Tehran: SAMT [in Persian].
- 23) Hadavand, Mehdi (1396 SH/2017). *Daramadi be Nazariyeh-ye Omoumi-ye Tarmim-Paziri-ye Amal-e Edari* [An Introduction to the General Theory of Reparability of Administrative Acts]. *Pazhouhesh-e Hoquq-e Omoumi* [Public Law Research], 18 (54), 197-217 [in Persian].
- 24) Jafari Langaroudi, Mohammad Jafar (1379 SH/2000). *Majmoueh-ye Mohashsha-ye Qanoun-e Madani* [Annotated Collection of the Civil Code]. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
- 25) Jafari Langaroudi, Mohammad Jafar (1392 SH/2013). *Vasit dar Terminolozhi-ye Hoquq* [Intermediate in Legal Terminology]. Tehran: Ganj-e Danesh [in Persian].
- 26) Katouzian, Nasser (1377 SH/1998). *Qanoun-e Madani dar Nazm-e Konouni* [Civil Code in Current Order]. Tehran: Dadgostar [in Persian].
- 27) Katouzian, Nasser (1387 SH/2008). *Kolliyat-e Hoquq; Nazariyeh-ye Omoumi* [General Principles of Law; General Theory]. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Enteshar [in Persian].
- 28) Khosravi, Ahmad & Norouzi, Hamed (1399 SH/2020). *Haq bar Fahm-e Qanoun* [The Right to Understand the Law]. *Majaleh-ye Hoquqi-ye Dadgostari* [Justice Legal Journal], 84 (111), 65-87 [in Persian].
- 29) Kirkpatrick, C. (2006). Regulatory impact assessment. In M. A. Crew & D. Parker (Eds.), *International handbook on economic regulation* (pp. 232-254). Edward Elgar.
- 30) Law Commission. (2016). *Form and accessibility of the law applicable in Wales* (Law Com No. 366). The Stationery Office.
- 31) Liebwald, D. (2015). On transparent law, good legislation and accessibility to legal information: Towards an integrated legal information system. *Artificial Intelligence and Law*, 23, 301-314.
- 32) Makarem Shirazi, Nasser (1427 AH/2006). *Daerat al-Maaref Feqh Moqaran* (Vol. 1). Qom: Madrasat al-Emam Ali ebn Abi Taleb [in Arabic].
- 33) Markazmalmiri, Ahmad (1393 SH/2014). *Tabyin-e Elzamat va Dastavard-ha-ye Nazariyeh-ye Hakemiyat-e Qanoun* [Explaining the Requirements and Achievements of the Rule of Law Theory]. Tehran: Ministry of Economic

- Affairs and Finance [in Persian].
- 34) Markazmalmiri, Ahmad (1394 SH/2015). Hakemiyat-e Qanoun, Mafahim, Mabani va Bardasht-ha [Rule of Law, Concepts, Foundations and Interpretations]. Tehran: Islamic Parliament [in Persian].
 - 35) Markazmalmiri, Ahmad (1401 SH/2022). Elzamat-e Eslah va Erteqa-ye Paygah-e Ettelaat-e Qavanin va Moqarrarat-e Mortabet ba Mohit-e Kasb-o-Kar [Requirements for Amending and Upgrading the Database of Laws and Regulations Related to the Business Environment]. Mahnameh-ye Gozaresh-ha-ye Karshenasi-ye Markaz-e Pazhouhesh-ha-ye Majles-e Shoray-e Eslami [Monthly Expert Reports of the Islamic Parliament Research Center], 30 (12) [in Persian].
 - 36) Mirzaei, Eqbal Ali (1393 SH/2014). Qanoun va Etebar-e Zamani-ye An ba Takid bar Mafhoum va Owsaf-e Qanoun-e Movaqqat [Law and Its Temporal Validity with Emphasis on the Concept and Characteristics of Temporary Law]. Majaleh-ye Hoquqi-ye Dadgostari [Justice Legal Journal], 78 (85), 145-171 [in Persian].
 - 37) National Audit Office. (2021). Principles of effective regulation: Good practice guidance. National Audit Office.
 - 38) OECD. (2012). Recommendation of the Council on Regulatory Policy and Governance. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Publishing.
 - 39) OECD. (2015). OECD regulatory policy outlook 2015. OECD Publishing.
 - 40) OECD. (2020). Regulatory impact assessment: OECD best practice principles for regulatory policy. OECD Publishing.
 - 41) OECD. (2025). OECD regulatory policy outlook 2025. OECD Publishing.
 - 42) Office of the Federal Register. (2011). A guide to the rulemaking process. National Archives and Records Administration.
 - 43) Qabouli Dorafshan, Seyyed Mohammad Mehdi & Mohseni, Saeid (1391 SH/2012). Nazariyeh-ye Omoumi-ye Botlan dar Qarardad-ha; Motaleeh-ye Tatbiqi dar Nezam-e Hoquqi-ye Iran va Faranseh [General Theory of Nullity in Contracts; A Comparative Study in the Legal Systems of Iran and France]. Tehran: Jangal [in Persian].
 - 44) Qasemzadeh, et al. (1382 SH/2003). Tafsir-e Qanoun-e Madani [Interpretation of the Civil Code]. Tehran: SAMT [in Persian].
 - 45) Qoudjani, Aslan & Meidari, Ahmad (1387 SH/2008). Sanjesh va Behboud-e Mohit-e Kasb-o-Kar [Measuring and Improving the Business Environment]. Tehran: Academic Center for Education, Culture and Research [in Persian].
 - 46) Rahmatollahi, Hossein & Yazdizadeh Alborz, Fatemeh (1398 SH/2019). Akhlaqiyat-e Darouni-ye Qanoun dar Andisheh-ye Fuller [The Inner Morality of Law in Fuller's Thought]. Faslnameh-ye Tahqiqat-e Hoquqi [Legal Research Quarterly], 22 (86), 147-168 [in Persian].
 - 47) Rasekh, Mohammad (1385 SH/2006). Vizhegi-ha-ye Zati va Arazi-ye Qanoun [Inherent and Accidental Characteristics of Law]. Majles va Pazhouhesh [Parliament and Research], 13 (51), 13-40 [in Persian].

- 48) Raz, Joseph (1388 SH/2009). Dar Bab-e Hakemiyat-e Qanoun va Fazilat-e An [On the Rule of Law and Its Virtue] (L. Monfared, Trans.). Hoquq-e Asasi [Constitutional Law], 6 (11) [in Persian].
- 49) Rice, S. (2000). A human right to legal aid. SSRN Electronic Journal.
- 50) Sadeqi, Mohammad (1403 SH/2024). Nirou-ye Elzam-Avar dar Moqarrarat-e Madoun-e Qanoun-e Hakem bar Bazar-e Owraq-e Bahadar-e Iran [The Binding Force in Regulations Lower than the Law Governing to Iran's Securities and Exchange Market]. Faslnameh-ye Didgah-ha-ye Hoquq-e Qazaei [Quarterly Journal of Judicial Law Perspectives], 29 (108), 69-100 [in Persian].
- 51) Shahbaz, Sara & Shami, Mohammad (1395 SH/2016). Hoquq-e Edari-ye Tatbiqi [Comparative Administrative Law]. Tehran: Jangal [in Persian].
- 52) United States Code. (2024). Administrative Procedure Act, 5 U.S.C. Section 553 (Rule making).
- 53) Valaei, Ali, Yavari, Asadollah & Gorji Azandaryani, Ali Akbar (1401 SH/2022). Dar Savday-e Masouliyat-Paziri-ye Qanoungozer; Derangi bar Masouliyat-e Madani-ye Nashi az Amal-e Taqnini [In Pursuit of Legislator Accountability; A Reflection on Civil Liability Arising from Legislative Acts]. Motaleat-e Hoquq-e Tatbiqi [Comparative Law Studies], 13 (2), 887-912 [in Persian].
- 54) Vizheh, Mohammad Reza (1403 SH/2024). Dowlat va Hanjar-e Howzeh-ye Omoumi [The State and the Norm of the Public Sphere]. Dowlat-Pazhouhi [State Studies], 10 (39), 53-84 [in Persian].
- 55) Waldron, Jeremy (1397 SH/2018). Qanoungozeri; Mafahim, Nazariyeh-ha va Osoul [Legislation; Concepts, Theories and Principles] (H. Vakilian, Trans.). Tehran: Negah-e Moaser [in Persian].
- 56) World Justice Project. (2021). Rule of law index 2021. World Justice Project.
- 57) World Trade Organization. (2021). Services domestic regulation: Locking in good regulatory practices – Analyzing the prevalence of services domestic regulation disciplines and their potential linkages with economic performance. Economic Research and Statistics Division.
- 58) Zarei, Mohammad Hossein (1394 SH/2015). Goftar-ha-yi dar Hoquq-e Omoumi-ye Modern: Hakemiyat-e Qanoun va Demokrasy [Discourses on Modern Public Law: Rule of Law and Democracy]. Tehran: Khorsandi [in Persian].
- 59) Zargoush, Moshtaq (1392 SH/2013). Hoquq-e Edari; Masouliyat-e Madani-ye Dowlat va Karkonan-e An [Administrative Law; Civil Liability of the State and its Employees]. Tehran: Jangal [in Persian].

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی